

Türk Kad

Bayburt Çeşmeleri¹

Mehmet Zeki İBRAHİMGİL² & Umut Barış USTABULUT³

Özet

Medeniyetlerin kurulduğu alanlara bakıldığında, özellikle tarım hayatına geçiş ile birlikte suya yakın yerlerin tercih edildiği görülmektedir. Bayburt'un da zengin su yataklarına sahip olmasının yanı sıra önemli yol güzergâhlarının üzerinde kavşak noktası görevi görmesi bölgeyi bir cazibe noktası haline getirmiştir. Toprakları üzerinde çeşitli medeniyetlere ait su yapıları barındıran yörede, hemen hemen her mahallede işlevselliğin ön planda tutulduğu çeşmeleri görmek mümkündür. Bu çalışma, Bayburt kent merkezinde ve köylerinde inşa edilmiş olan 16 çeşme örneğini kapsamaktadır. Eserlerden 8 örnek kent merkezinde, 8 örnek ise köylerde inşa edilmiştir. Çeşmelerden 2 örnek günümüze gelememişken, 3 örnek geçirdiği onarımlar neticesinde özgün özelliklerini tamamen kaybetmiştir. 1 örnek yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Çeşmelerin şu an ayakta olan en erken tarihlisi 1800/1801 tarihinde, en geç tarihlisi ise 1969 yılında inşa edilmiştir. Yapılar 150 yıllık gibi bir dönemde birbiriyle yakın tarihte yaptırılmıştır. İnşa edilen örneklerden günümüze gelebilmiş yapıların tamamı sokak çeşmesi niteliği taşımakta olup 2 örnek bir yapıya bağımlı olarak 11 örnek ise bağımsız olarak inşa edilmiştir. Eserler planlarına göre ise yatay veya dikey dikdörtgen planlı ve U planlı olarak, tek cepheli, sivri veya yuvarlak kemerli, genellikle düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Eserlerden 5 örnekte süsleme programında bitkisel, geometrik, nesnel süsleme görülmekte diğer örneklerde silme kuşakları cepheyi hareketlendirmektedir. Bu çalışma ile ilk kez Bayburt Çeşmeleri toplu olarak incelenerek Türk Sanat Tarihi açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Su Mimarisi, Çeşme, Türk Sanatı.

Bayburt Fountains

Abstract

Considering the areas where civilizations were established, it is seen that, especially with the transition to agricultural life, places close to water are preferred. In addition to having rich water beds, Bayburt serves as a junction point on important road routes, which makes the region attractive. It is possible to see fountains that prioritize functionality in almost every neighbourhood in the region, which has water structures belonging to various civilizations on its land. This study covers 16 fountain samples built in Bayburt city centre and its villages. 8 samples of the works were built in the city centre and 8 of them were built in the villages. While 2 samples of the fountains have not survived to the present day, 3 examples have completely lost their original features as a result of restores. 1 of the example is in danger of collapse. The earliest standing of the fountains was built in 1800/1801, and the latest one was built in 1969. The buildings were built on dates close to each other in a period of 150 years. Among the examples built, all of the structures that have survived to the present days, have the characteristics of a street fountain, 2 examples were built depending on a building and 11 examples were built independently. The works were built according to their plans, with a horizontal or vertical rectangular plan and a U plan, with a single facade, pointed or round arches, generally using smooth cut stone. While in 5 examples of the works, vegetal, geometric, object ornamentation can be seen in the decoration program, in other examples, wiping belts enliven the facade. With this study, Bayburt Fountains will be analysed collectively for the first time and evaluated in terms of Turkish Art History.

Key Words: Bayburt, Water Architecture, Fountain.

¹ Bu makale 2020 Ocak ayında tamamlanan "Bayburt'ta Türk Dönemi Su Mimarisi" isimli yüksek lisans tezinde ele alınan yapılardan bir bölümdür

² Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi mehmet.ibrahimgil@hbv.edu.tr.

³ Sanat Tarihi bilim uzmanı umutbarisustbulut@gmail.com.

1. Giriş

Anadolu coğrafyasının Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Bayburt, batısında Gümüşhane, güneyinde Erzincan, doğu ve güneydoğusunda Erzurum ve kuzeyinde de Trabzon illeri ile komşudur. Yeryüzü şekilleri açısından bölgeyi ikiye ayırıp değerlendirmek daha açıklayıcı olacaktır. Bayburt'un batı bölgeleri akarsuların meydana getirdiği vadiler ve geniş ovalardan oluşurken, doğu kısmı yüksek ve sarp dağlarla çevrilidir.

Bayburt ve çevresi Doğu Anadolu ile Karadeniz'i birbirine bağlayan önemli bir kavşak noktası olmasının yanı sıra Çin'den başlayıp, Anadolu, Akdeniz ve Avrupa'ya kadar uzanan tarihi İpek Yolu üzerinde önemli bir şehir konumundadır. İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar geline sürece, su tüm medeniyetlerin kurulmasında ve canlıların hayatlarını sürdürülebilir olmasını etkilemiş ve bundan sonrada etkileyecek olan başlıca elementtir. Bayburt bölgesi de zengin akarsu yataklarına ve yer altı sularına ev sahipliği yapmaktadır. Bölgenin jeopolitik konumu dikkate alındığında çeşitli medeniyetlerin egemenliğinde kaldığı bundan dolayı farklı medeniyetlere ait su mimarisi yapılarının var olabileceği düşüncesi akla gelse de, özellikle çeşmelerde böyle bir durumun gerçekleşmediği görülmektedir.

Anadolu'nun doğu kapısı olarak adlandırılan Bayburt yöresi ile ilgili yapılan çalışmalarda, çeşmelerle ilgili kısmi incelemeler yapılmıştır. Bunlar arasında, Çöteli'nin yapmış olduğu "Bayburt Kent Dokusunun Gelişimi" isimli yüksek lisans çalışmasında, kent merkezinde bulunan bazı çeşme örnekleri incelenmiştir (Çöteli, 2005). Özkan tarafından "Bayburt Konursu Ulu Cami ve Çeşmesi" adlı çalışma (Özkan, 2008), yine Özkan tarafından "Bayburt Dağçatı Köyü Çeşmesi" isimli çalışma (Özkan, 2013), Çöteli ve Arslan tarafından "Anadolu-Türk Şehri Tarihinde Bayburt Kenti ve Anıtsal (Kamusal) Yapı Mimarisi" adlı çalışma (Arslan ve Çöteli, 2015) ve Karademir tarafından (Tarihi Bayburt Çeşmelerinden Örnekler" isimli çalışma (Karademir 2016) çeşmeler ile ilgili yapılan çalışmalardır.

Bu çalışmaların yanı sıra, bölgeye gelmiş seyyahların bölgede bulunan çeşmeler hakkında vermiş oldukları bilgiler incelenmiştir XIX. yüzyıl 'da Bayburt'a gelen Cuinet'in çeşmeler hakkında verdiği bilgiler, çalışmaya ışık tutmuştur (Cuinat, 1892). Yukarıda verilen çalışmaların, çeşmelerin planları, görsel malzemeleri ve eserler hakkında bilgiler açısından ele alındığında tam anlamıyla bir bütün oluşturduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu nedenle çeşmelerin bir arada ele alındığı sistemli ve detaylı bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür.

Bayburt ili sınırlarında yer alan mevcut çeşmelerin ayrıntılı bir şekilde tanıtılması, değerlendirilmesi ve Türk sanat tarihindeki yerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışma konusu kapsamında değerlendirilen eserlere, XVIII. yüzyıl ve XX. yüzyıl arasında inşa edilmiş çeşmeler dâhil edilmiştir. Veli Şaban Çeşmesi, Narkazanı Çeşmesi, Polis Lojmanları Çeşmesi, Güneydere Yeni Kaynak Çeşmesi, Tarım Çeşmesi, Şingah Mahallesi Çeşmesi, Şeyhhayran Mahallesi Çeşmesi, Kışla Çeşmesi yakın tarihte yapıldığı için ve gerek cephe düzeni gerekse diğer mimari unsurları göz önüne alındığında geleneksel çeşme yapılarının devamı niteliğinde görülmediğinden çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Bu çalışma, 2017-2019 yılları arasında literatür çalışması ile başlamış, arazi çalışmaları yapılarak eserler yerinde görülmüş, fotoğraflanarak mevcut durumları belgelenmiş ve çizimi olmayan eserlerin çizimleri yapılmıştır. Katalog kısmında eserlerin tanıtımı alfabetik sırayla yapılacak olup, katalog bölümü Bayburt kent merkezinde ve Bayburt köylerinde olmak üzere ikiye ayrılarak günümüze ulaşamayan eserler ayrı başlık altında incelenmiştir.

Değerlendirme bölümünde Bayburt çeşmeleri, detaylı bir şekilde (yapı elemanları, kitabe, malzeme vs.) Anadolu'daki yakın çevreden örneklerle karşılaştırması yapılarak

belgelenmiştir. Anadolu'da inşa edilmiş çeşme örnekleri arasında yerleri belirlenerek, mevcut durumları hakkında bilgi verilecektir.

2.Yapıların Tanımı

2.1. Bayburt Kent Merkezinde Bulunan Çeşmeler

2.1.1. Asaf Umar çeşmesi

Karasakal Mahallesi, Dik Sokak'ta yer almaktadır. Yapı üzerinde inşa tarihi ile ilgili bir kitabe mevcut olup 1941 tarihini vermekle beraber bazı araştırmacılar tarihlendirme ile ilgili farklı görüşler sunmaktadır.⁴Boyuna dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahip olan eser, tek cepheli, yuvarlak kemerli ve deposuz olarak inşa edilmiştir. Bağımsız bir sokak çeşmesidir (Çizim 1). Dikey dikdörtgen bir alana sahip olan eserin, ana cephesi 217 cm. yüksekliğinde, 185 cm. genişliğindedir (Foto 1).Yuvarlak kemerli çeşme nişinin üzeri, düz lento şeklinde düzenlenmiş alınlık kısmı ile sonlanmaktadır. 2017 yılında geçirdiği onarım sonrasında düz lentonun üzerine mermer malzemeli bir tepelik kısmı eklenmiştir. Yapının özgün halinde inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Son onarım ile birlikte eser yüzeyi tamamen mermer malzeme ile kaplanmıştır. Onarım sonrasında özgün özelliklerini yitiren eser günümüzde ayakta olup suyu akar vaziyettedir.

2.1.2. Hafız Süleyman Ağa çeşmesi

Kaleardı Mahallesi, Boylu Sokak'ta yer almaktadır. Dikey dikdörtgen prizma şeklinde bir küttleden oluşan yapı, tek cepheli, sivri kemerli ve deposuz olarak inşa edilmiştir. Bağımsız bir sokak çeşmesidir (Çizim 2). Çeşmenin sivri kemerli nişi içerisinde, bardaklık kısmının üzerinde orta noktada mermer malzemeli kitabe bulunmaktadır. Kitabe iki sıra ve beş satırdan oluşmaktadır (Foto 2). Yapılan çalışma neticesinde sadece üç satırlık olan bölüm kısmen okunabilmiştir. Eserin adı, banisi ve inşa tarihi ile bir bilgi kitabenin okunabilen kısımlarında görülmemiştir. Eserin cephe özellikleri, süsleme programı ve Hafız Süleyman Ağa'nın yaşamış olduğu dönem göz önüne alındığında XIX. yy sonları veya XX. yy ilk çeyreğinde inşa edilmiş olması mümkündür.⁵ Eser ile ilgili diğer çalışmalarda yapının

⁴Yapı ile ilgili daha önce çalışma yapan araştırmacılar, eserin tarihi ile ilgili çeşitli görüşler sunmaktadır. Çeşme nişi içinde, silme kuşağıyla ikiye ayrılan kitabelik bölümünün altta kalan kısmında bulunan yazılı bölümün tahrip olması, tarihlendirme yapılmasını zorlaştırmaktadır (Karademir, 2016, s. 332). Yazılı kaynaklarda yapım yılına dair herhangi bir bilgi yoktur. Gerek konumu ve gerekse cephe kompozisyonu açısından incelendiğinde; Erzurum Arife Sokak Çeşmesi (XVIII. yüzyıl), (Özkan ve Yurttaş, 2002, s.33), Erzurum Cedid Çeşmesi (XIX. yüzyıl), (Özkan ve Yurttaş, 2002, s.41), Gümüşhane Torul Işık Köyü Çeşmesi (XVIII. yüzyıl), (Yüksel, 1997, s. 153), ile benzerlikler gösteren eserin, bu tarihlerde inşa edilmiş olması muhtemeldir (Karademir, 2016, s.332).Eser genellikle XVIII. yy. sonu veya XIX. yy. başlarına tarihlendirilmekle beraber, daha önce yapılan çalışmalarda tanımlanan kitabe ile bugün eser üzerinde bulunan mevcut kitabe benzerlikler göstermektedir. Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde eser üzerinde bulunan kitabenin üst bölümünün yuvarlak kemer formunda yapılmış olduğunu belirten Karademir'in vermiş olduğu bu bilgi ve üst bölümde geometrik, alt bölümde yazı olduğunu söylemesi, iki kitabenin de aynı olduğu sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Eser'in, 1941 yılında Asaf Umar isimli bir hayırsever tarafından yaptırılmış olduğu düşünülmektedir. Karasakal mahallesinin ismi 1835 nüfus sayımında geçmektedir. Mahalle'de bir çeşme yapısının var olması mantıklı gibi görünse de iki sokak yukarıda Veysel Efendi Mahallesi'nde bulunan çeşmelerden su ihtiyaçlarını karşılamış olmaları mümkündür.

⁵Eser, araştırmacılar tarafından farklı isimlerle anılmaktadır (Çöteli, 2005, s. 83). Hafızağa'nın XX. yüzyıl başlarında Bayburt belediye başkanlığı yapmış olan Hafız Süleyman Ağa olduğu belirlenmiştir. Hafız Süleyman Ağa 1863 yılında Bayburt Kaleardı Mahallesinde yani eserin bulunduğu mahallede doğmuştur. Yakutiye Medreselerinde müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Kaleardı Mahallesindeki konutunun bir bölümünü zaviye olarak kullandığı bilinen Hafız Süleyman Ağa'nın

XIX. yüzyılda inşa edildiği belirtilmekle birlikte Hafız Süleyman Ağa ile ilgili bilgi mevcut değildir (Çöteli, 2005, s.83). Tamamen düzgün kesme taş malzemedен inşa edilen eser, Bayburt çeşmeleri arasında süsleme özellikleri dikkate alındığında en ilgi çekici olanıdır. Bitkisel ve geometrik süsleme unsurlarını bir arada görmenin mümkün olduğu yapının yüzeyi, 2000'li yıllarda çivit mavisi ve kahverengi renklerle badanalama yapılmış ve ilerleyen süreçte bu boyalar temizlenmiştir. Günümüzde ayakta olan eserin suyu akar vaziyettedir.

2.1.3. Kırk çeşme (Kırk pınarlar)

Bayburt kent merkezinde, Yakutiye Mahallesi'nde, Ulu Cami'nin güneydoğusunda Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan Taşhan diye adlandırılan bedesten ile Ulu Cami arasında yer almaktadır. Eserin üzerinde ilk defa Ulu Cami ve Taşhan ile birlikte yapıldığı daha sonra 1966 yılında onarıldığı belirtilmektedir.⁶ Yapmış olduğumuz çalışmalarla birlikte XX. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Yapı, günümüzde kırk çeşme ve yirmi dört sekiden oluşmaktadır. Kırk adet çeşmeden iki tanesi diğerlerine göre daha büyük yapılmıştır. Çeşmelerin önünde tekne kısmı boydan boya devam etmektedir. Eser, alt geçit gibi iki taraftan merdivenle inilen bir bölgede yapıldığı için iç mekânın aydınlatılması ve ferah bir ortam yaratmak amacıyla tavanda bir aydınlık açıklığı daha sonra eklenmiştir. Yapının yapılmış olduğu konum göz önüne alındığında, eser çukur çeşme özelliği göstermektedir.⁷ Çeşme mimarisinde çukur çeşmeler diye adlandırılan yolun kot seviyesinin altında bir merdivenle inilen, bir ve birden fazla olacak şekilde sıralanan çeşmeler çukur çeşme adıyla anılmaktadır. İki sokağın birbiriyle bütünleşmesini sağlayan bir nevi alt geçit tarzında yapılmış alana her iki sokaktan da merdivenlerle inilir. Merdivenlerin bittiği noktada oluşan koridorda yirmi tane batı cephede, yirmi tane de doğu cephede olmak üzere toplam kırk çeşme bulunur. Çeşmelerin doğu cephesinde on, batı cephesinde on tane olmak üzere toplam yirmi tane dinlenme sekisi vardır (Foto 3.).

evine yakın bu yerde çeşme yapısını yaşarken yaptırmış olması ihtimali vardır. Oldukça varlıklı bir aileden geldiği ve toplumda saygın bir kişiliğe sahip olduğu düşünüldüğünde hayır duası alma amacıyla eseri yaptırmış olabilir. 1916-1917 yıllarında Rus saldırıları sonrasında şehit olan Hafız Süleyman Ağa anısına da çeşme yapısının yapılmış olması muhtemeldir. Fakat çeşme yapısının cephe kompozisyonu süsleme programı incelendiğinde eserin, Bayburt merkeze bağlı Yedigöze köyünde bulunan Yedigöze Çeşmesi plan, cephe ve süsleme düzeni incelendiğinde eserler arasında benzerlik gözlemlenmiştir. Yedigöze köyü çeşmesi 1878 yılında inşa edilmiş, 1904 yılında tamir edilmiştir. Son şeklini onarım sonrası aldığı düşünülünce, Hafız Süleyman Ağa Çeşmesinin de XIX. son çeyreğinde inşa edilmiş olması muhtemeldir. Bir diğer yandan çeşme alınlık kısmının ortasında yer alan madalyon içerisine alınan tuğranın Sultan Reşad'a ait tuğra olması muhtemeldir. Hem bu tura hem Hafız Süleyman Ağa'nın vefatının XX. yüzyılın ilk çeyreğine işaret etmesi ve Yedigöze köyü çeşmesinin onarım kitabesi dikkate alınınca Hafızağa Süleyman Ağa Çeşmesi'nin de XX. yüzyılın başlarında bir onarım geçirmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Bu yüzden yapının XIX. yy sonu veya en geç XX. yüzyılın başlarında yapılmış olması muhtemeldir.

⁶ Ulu Cami'nin XIII. Yüzyılda yapıldığı bilinmekle birlikte Taşhan'ın inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. XV-XVI. yüzyıl en XVII. yüzyıl ortasında yapılmış olduğu yönünde görüş çoğunluktadır (Tunçel, 2000, s. 565; Arslan ve Çöteli, 2015, s. 199). Yapı üzerinde yapılan incelemeler neticesinde gerek kullanılan malzemenin özgün halini gerekse özgün planı anlaşılmamış olup çeşmenin günümüz durumu dikkate alınarak XX. yy.'da inşa edildiğini söylemek mümkündür.

⁷ Alışılmamış şekilde yan yana dizilen çeşmenin sakalar tarafından şehre su taşımak amacıyla veya Selçuklu eseri olan Ulu Cami ve Taşhan gibi yapılarla oluşturulan kent dokusunun merkezinde konumlandırılarak birçok kişinin çamaşırlarını yıkadığı yer olarak kullanılmış olması ihtimali oldukça yüksektir. Çukur çeşmeler Manisa Kula'da oldukça çok sayıda inşa edilmiştir. Çeşmelerin su künkleri birbirleriyle bağlantılıdır. Manisa'da bu şekilde özellik gösteren çeşme yapıları arasında Eski Çeşme, Beş Ulah Çeşme, Buruşuk Çeşme ve Cırcır Çeşme örnek olarak verilebilir (Bozer, 1988).

2.1.4. Paşaoğlu Said Bey çeşmesi

Bayburt kent merkezinde, Tuzcuzade Mahallesi, Hamam Sokak'ta, Paşa Hamamı'nın güneybatısında yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultuda yatay dikdörtgen bir alana oturan çeşme, tek cephe, sivri kemerli ve deposuz olarak inşa edilmiştir. Bağımsız bir sokak çeşmesidir (Çizim 3). Çeşmenin tamamında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Çeşme ana cephesinde diğer cephelere göre daha özenli bir işçilik görülmektedir. Bardaklık kısmının üzerinde bulunan kitabeden, Salih Bey Paşazadenin oğlu Said Bey tarafından H. 1225 / M. 1810-11 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kitabenin ikinci satırından yola çıkarak İnsan Suresi 21. Ayeti yazılıdır.⁸Karaot Cami Çeşmesi (1895), Helvacıköy Çeşmesi (1895) kitabelerinde İnsan Suresi 21. Ayetlerini görmek mümkündür (Çetin, 2014, s.907).

Dikdörtgen bir alana oturan çeşmenin ana cephesi, yani doğu cephesinde üçgen alınlık şeklinde yapılmış olan saçağı, silmeler ile cephe aksından yüzeye taşırılmıştır (Foto 4). Çeşme nişini örten sivri kemerli niş, cephe yüzeyine hareket kazandırarak örme ayaklara oturur. Sivri kemer, yüzeyde dışbükey yarım daire profilli bir silmeye sahip olup, tam birleşme noktasında sivri formlu kilit taşı yer almaktadır.

Örme ayaklar arasında devam eden silme kuşağının üstünde, kitabenin bulunduğu bölgenin altında kalan kısımda 16x28 cm. ölçülerinde birbirlerine 75 cm mesafede simetrik yerleştirilmiş kaş kemerli nişler halinde iki adet bardaklık bulunmaktadır. Bardaklık kısmı ile eserin lülesinin bulunduğu bölümde örme ayaklarla sonlanan silme kuşağı bu iki bölgeyi birbirinden ayırmaktadır.

Bardaklıkların tam ortasında silme kuşağının altında sonradan yerleştirilmiş günümüzde su akmayan metal bir lüle mevcuttur. Su deposu olmayan esere gelen su, doğrudan bu lüleye bağlanmaktadır. Normalde tekne kısmının hemen üzerinde olması gereken ayna taşı, günümüzde mevcut değildir. Ayna taşı ya hiç kullanılmamış ya da daha sonra yerinden düşmüş olabilir. Eserin önünde bulunan yolun zamanla asfalt dökülerek yükseltilmesinden dolayı, ilk yapıldığı dönemde orijinal tekne kısmı ve dinlenme sekileri varsa bile, bunlar günümüze ulaşamamıştır. Son dönemde yapılan tekne kısmı dikdörtgen planlı olup, kaldırım taşından yapılmıştır.

Eserin yüzeyinde, farklı dönemlerde yapıldığı anlaşılan badana ve harç izleri görülmektedir.⁹ Eserin alınlık kısmının üstünde bulunan taşlarda bozulmalar olduğu için muhtemelen bir onarım sonrası demir malzeme yardımıyla taşlar birbiriyle kenetlenmiştir.

Çeşme nişi içerisinde görülen harç izlerinden de yine eserin yakın zamanda onarım geçirmiş olabileceği düşünülmektedir. Eser günümüzde boya ile badana edilmiş ve bu yüzden eserde yer yer bozulmalar mevcuttur. Çeşme günümüzde sağlam durumda ve suyu akar vaziyettedir.

⁸Kuran-Kerim İnsan 76. Suresi 21. Ayet: "Rabb'leri onlara tertemiz içecekler sunacak", son bölümü yazılmıştır. Çeşme kitabelerinde ayet yazılan örnek sayısı oldukça fazladır.

⁹Yapının güneybatısında bulunan Paşa Hamamı'nın 1920-1922 yılları arasında onarım geçirmiş olduğu düşünüldüğünde, hamam yapısının tamirini yaptırın Kondolotluzade Hacı Bey tarafından çeşmenin de küçük bir onarım geçirdiği düşünülebilir. Çünkü bu yapı ile çok yakın konumda olan hamam yapısının bir külliye yapıları grubu içerisinde olduğu düşünülmektedir. Paşazade Said Bey ve Kondolotluzadeler akrabadır. Bu iki yapının yine yakınlarında yer alan Tuzcuzade Camisi'nin de onarım kitabesinde, Paşaoğlu Said Bey tarafından onarıldığına dair bir kitabe mevcuttur. Bu üç yapının bir araya gelerek külliye yapılarını oluşturması ihtimali oldukça yüksektir.

2.1.5. Üveys Hemdani çeşmesi

Veysel Mahallesi'nde, Veysel Efendi Camisi'nin üst yolunda, Su Deposu Sokak'ta yer almaktadır. Boyuna dikdörtgen prizmal bir gövdeden ibaret olan eser, tek cepheli, yarım daire kemerli, deposuz olarak inşa edilmiştir (Ustabulut,2020,s.50). Bir konutun çevre duvarlarının dibinde bağımsız bir sokak çeşmesidir (Çizim 4). Eserin özgün kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Mermer malzemeli Türkçe kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabeden hareketle, çalışma kapsamında bulunan çeşmelerin en erken tarihlisi olduğu anlaşılmaktadır. 1800-1801 yıllarında Üveys Hemdani tarafından inşa ettirilmiştir.¹⁰ Eserin üzeri 2016 yılında geçirmiş olduğu onarım sonrasında düzgün kesme taş malzemeyle kaplanmıştır (Foto 5). Yapılan onarım eserin ana malzemesini görmemizi engellemiştir. Bir konutun moloz taş örgülü çevre duvarının hemen önünde yer alan eser, 195 cm. yükseklikte, 150 cm. genişlikte ve 67 cm. derinliğe sahiptir. Günümüzde düzgün kesme taş malzemeli blok taşlar üzerine binen çeşme nişi dışında cepheye hareket kazandıran bir unsur gözlemlenmemektedir. Yapısal özelliklerinin birçoğunu kaybetmiş olan eserde bardaklık, ayna taşı ve oturma sekileri bulunmaz. Eser tamamen sade bir cephe düzenine sahiptir.

Kitabe kısmının alt kısmında tek bir lüleden ibaret esere günümüzde bir çeşme takılarak kullanılmaktadır. Dikdörtgen planlı inşa edilen tekne kısmının sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. Eser günümüzde ayakta olup, suyu akar vaziyettedir.

2.1.6. Veysel Efendi Cami çeşmesi

Veysel Mahallesi'nde, Yamaç Sokak ile Namal Sokağın birleşme noktasında, Veysel Camisi istinat duvarına bitişik konumda yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan çeşme, tek cepheli, sivri kemerli ve depolu olarak inşa edilmiştir. Veysel Efendi Camisi istinat duvarına bağımlı olarak inşa edilen eser, bir sokak çeşmesidir (Çizim 5). Yapının inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Yapmış olduğumuz değerlendirme neticesinde eserin Eserin cephe düzeni ve yapısal özellikleri dikkate alındığında XIX. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.¹¹ Düzgün kesme taş malzemenin sarı, kahverengi ve krem rengi kullanılmıştır. Bir onarım sonrasında bardaklık kısmının altında ve örme yarım ayakların yüzeylerine mermer malzeme kaplama elamanı olarak uygulanmıştır (Foto 6). Eser, iki örme yarım ayağa oturan sivri kemerden oluşmaktadır. Çeşme, 310 cm. genişliğinde, 238 cm. yüksekliğindedir. Eserin sivri kemeri dışa doğru taşırılarak cepheye hareket kazandırılmıştır. Bir üst örtü düzeni olmamasına rağmen sivri kemerli nişi derin tutularak dışarıya doğru taşırılmış ve bu şekilde korumalık görevini üstlenmiştir. Kemerin ortasında günümüzde mermer malzeme ile muslukların takılı olduğu bölgenin üzerinde, ayna taşının yanında biri üç satırlık 25x15 cm. ölçülerinde ve hemen yanında 25x25 cm. dört satırlık iki tane kitabe bulunur. İki kitabede de taş renkleri farklıdır. Bundan dolayı kitabelerin birinin inşa, diğerinin onarım kitabesi olması muhtemeldir.

¹⁰Bayburt hakkında bir çalışma yapan Özger eserinde Bayburt kaza merkezinde Üveys Hemdani adına bir vakıf kurulduğu bilgisini vermekle beraber vakfın 1843 yılı gelirlerinden bir kısmının ÜveysHemdani çeşmesinin onarımına ayrıldığını belirtmektedir (Özger, 2008, s.273.). Bu onarıma ayrılan ücretle ÜveysHemdani Çeşmesi'nin su yollarının tamiri yapılmıştır.

¹¹Çalışma kapsamında kitabeler üzerinde yapılan incelemede kitabelerin oldukça kötü durumda olmasından dolayı yazılar okunamamıştır. Eser üzerinde daha önce çalışma yapan Çöteli kitabede H. 1309/M. 1888-89 tarihinin okunduğunu belirtmektedir (Çöteli, 2005, s.81). Bu çalışmadan yaklaşık 10 yıl sonra bir çalışma daha yapan iki araştırmacı da aynı tarihi belirtmektedir (Arslan ve Çöteli, 2015, s.203). Fakat Hicri takvimin miladi takvime çevrilmesinde bir yanlışlık yapılmıştır. Kitabenin miladi takvime çevrilmesiyle 1891-1892 tarihleri elde edilmektedir.

Veysel Efendi Cami çeşmesi bölgede bilinen su hazneli tek örnektir. Yapının arkası Veysel Camisi'nin çevre duvarları arasında kalır. Burada zeminde üzeri son dönemde yapılmış bir betonarme ile kapatılmış bir su haznesi mevcuttur.

Son zamanlarda eserin onarım geçirip geçirmediği ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Ancak eser üzerinde yaptığımız incelemede çeşmenin son dönemlerde belli onarımlardan geçtiği anlaşılmaktadır. Eser günümüzde oldukça bakımlı olup, suyu akar vaziyettedir.

2.1.2. Kent merkezinde günümüze ulaşamamış çeşmeler

2.1.2.1. Anonim çeşme

Şeyh Hayran Mahallesi'nde, günümüze ulaşamamış olan Şey Hayran Mescidi'nin yakınlarında bulunuyordu (Arslan ve Çöteli, 2015, s. 211). Eserin inşa tarihi 1377 yılı olarak verilmekle birlikte Bayburt Çeşmeleri arasında günümüze ulaşmamasına rağmen bilinen en erken tarihli çeşme olması dikkat çekicidir. Beygu'nun okuduğu kitabeye göre eserin ustası olarak Hacı El-Saki isminin geçtiği belirtilmektedir (Beygu, 1936, s. 246). Eser ile bu iki kaynaktan başka bir yerde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Beygunun kitabeyi 1930'lu yıllarda okuduğu düşünülünce eserin 1940-1950 yıllarında tamamen yıkılmıştır.

2.1.2.2. Bayburt kalesi çeşmesi

Yapının Bayburt Kalesi içerisinde yer aldığı belirtilmektedir (Özger, 2008, s. 272). Ustası, yapım yılı bilinmeyen eser hakkında Özger, Bayburt Kalesini anlatırken iç kalede inşa edilen cami, kilise ve evlerin yanı sıra önceleri çeşmelerinde var olduğuna işaret etmektedir. Çeşmelerden birinin harap olduğu ve 1874 yılında tamir edildiği ile ilgili bilgiler vermektedir. XIX. yüzyılda bölgede 15 civarında çeşme olduğu bilinmektedir. Muhtemelen XVIII. yüzyıl veya XIX. yüzyıl başlarında inşa edilmiş birden çok çeşme, Bayburt Kalesi içerisinde yer almaktaydı. Fakat XIX. yüzyıl sonlarında veya XX. yüzyıl başlarında yıkıldıkları düşünülmektedir.

2.1.3. Bayburt köylerinde yer alan çeşmeler

2.1.3.1. Akyaka Köyü çeşmesi

Bayburt kent merkezine 57 km uzaklıkta Demirözü ilçesine bağlı Akyaka Köyü'nde, köy merkezinde yer almaktadır.¹² Eski bir yerleşim yeri olan Akyaka Köyü, Bayburt-Erzincan arasında kervan yolları üzerinde kurulmuştur. Köyün 1835 nüfus sayımında ismi geçmektedir. Yerleşimin çok eskiye dayandığını düşündüğümüz köy, Otlukbeli gibi önemli yerleşim yollarına yakın olup buralara gidişin sağlandığı güzergâh üzerindedir.

Çeşme üzerinde banisi ve inşa tarihine götürecek bir kitabe yoktur. Eserin cephe kompozisyonu, kemer formu ve kullanılan malzeme incelendiğinde eserin bu bölgede ve Osmanlı Mimarisinde görülen çeşme yapılarından, özellikle XVIII-XIX. yüzyıllarda sıklıkla kullanılan sivri kemer formuyla yapının XIX. yüzyılda inşa edilmiş olması mümkündür. Bu şekilde benzer özellik gösteren eserler arasında Gümüşhane Komiser Çeşmesi (XIX. yy) (Hacıahmetoğlu, 2007, s. 128), Gümüşhane Torul Güzeloluk Köyü Göğüs Mahallesi Çeşmesi (XIX. yy) (Özkan, 2005, s. 141) örnekleri verilebilir.

Çeşmenin ana cephesi yani doğu cephesi 231 cm. genişliğinde ve 202 cm. yüksekliğinde olup, sivri kemerli, tek cepheli ve deposuz olarak inşa edilmiştir. Kuzeyinde bulunan bir yapıya bağımlı olan eser, bir sokak çeşmesidir. Eserin ana kütesinin oturduğu doğu cephe 550 cm. genişliğinde olup kuzey ve güney cepheler 780 cm. ölçülerinde bir alana oturmaktadır (Çizim 6). Eser bu haliyle U planlı çeşmeler grubunda değerlendirilir. Çeşmenin bulunduğu doğu cephe ile kuzey ve güney cepheler sonradan yapılan duvarlarla

¹²Köyün eski ismi Püşke'dir.

örülmüş ve üst bölüm ahşap malzemeyle sundurma ile kapatılmıştır. Bu alan 550 cm. genişliğinde 250 cm. yüksekliğinde olup duvar kalınlığı 60 cm. civarındadır (Foto 7).

Bu şekilde oluşturulan çatı kısmının üzeri kerpiç benzeri malzemeyle kapatılarak korunaklı hale getirilmiştir. Bu yapılan alan ile birlikte yapının olduğu bölgede insanların kaynaşması ve çeşme başında zorlu hava şartlarında korunmaları amaçlanmıştır. Yapı ana cephesi ve diğer cepheler tamamıyla düzgün kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Sonradan ilave edilen sundurma çatı içinde ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapının ana cephesinde kullanılan düzgün kesme taş malzeme diğer cephelere göre daha özenle kullanılmış olup iyi bir işçilik göstermektedir. Yapının sivri kemeri cepheden 3 cm. dışarıya doğru taşırılmıştır. Sivri kemer, 45 cm. kalınlığında 95 cm. yüksekliğinde blok taştan yapılmış ayakların üzerine oturmaktadır. Sivri kemer yüzeyinin içinde önceden yer aldığı düşündüğümüz kitabe yerinden sökülmüştür.

Sivri kemerin oturduğu ayakların üzerinde 18 cm. yüksekliğinde 50 cm. genişliğinde çeşme içine doğru girintili profilli başlıklar silmeler oluşturarak diğer ayağın sonuna kadar devam etmektedir. Silme kuşağı eserin sivri kemerli cephesi ve lülenin bulunduğu alanı birbirinden ayırmaktadır. Bu silme kuşağı dışında eserde cepheyi hareketlendiren başka bir unsur yer almamaktadır.

Bardaklık kısmı, ayna taşı ve dinlenme sekileri bulunmayan eserde tek lüle bulunmaktadır. Lüle taş malzemeli olup daha çok çatılarda gördüğümüz çörtlenlere benzemektedir. Son zamanlarda taş malzemeli lülenin doğusuna plastik malzemeli boru parçası eklenerek ikinci bir lüle görevi görmesi amaçlanmıştır. Yapının tekne kısmı düzgün kesme taş malzemeli olup özgün tekne yapısıdır. Son zamanlarda bu tekne yapısının batısına hayvanların su içmesi için ek bir tekne kısmı yapılarak genişletilmiştir. U bir plana sahip olan eserin konumlandığı yerin kuzeyinde bulunan bir yapıya bağımlı olduğunu anlıyoruz. Kuzey cepheden duvar bu yapıyla bütünleşmektedir. Her ne kadar iki duvar arasında malzeme ve işçilik yönünden fark olsa da bağımlı çeşmeler grubunda değerlendirilmiştir.¹³ Yapının onarım kitabesi yoktur. Herhangi bir yazılı kaynakta ismi

¹³Çeşmenin kuzeyinde bulunan eser yapısal özellikleri dikkate alındığında bir çamaşırhane gibi tasarlandığı düşünülebilir. Fakat burada ocak nişi diye tanımlayacağımız yapının üzerinde bir baca deliği olmalıydı fakat herhangi bir delik mevcut değildir. Çamaşırhane olarak tasarlanmış fakat bitirilememiş yarım kalmış olabilir. Bu yapının ilk başlarda kuzey veya güney cephede bulunma ihtimali de vardır. Bir onarım sonrasında bulunduğu yerden sökülerek buraya taşınmış olması da muhtemeldir. Çeşme yapısı ile iç içe ve korunaklı bir alan içerisinde küçük ölçekli de olsa bir çamaşırhane yapısının varlığı düşünebilir. Çeşme yapısının tekne kısmının iki bölümlü olması ve tekne kısmından sonra devam eden su arkının varlığı da çamaşırhane olarak değerlendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Büyük nişin batısında daha küçük ölçekli bir niş daha yer alır. Bu çeşmeden taşıma kapları ile getirilen su dolu kapların konulması için yapılmış olabilir. Doğu da bulunan açıklık ise bir pencere açıklığını anımsatmakta fakat günümüzde kapatılmıştır.

Çeşmenin böyle merkezi bir yerde konumlanıp üzerinin örtülerek bir alan kazandırıldığı düşünüldüğünde bu yapının bir köy odası gibi tasarlanıp yapıldığı daha sonra yıkılmış olma ihtimali de vardır. Üzeri örtülmüş olsaydı üst örtü zemine doğru düşer ve malzemeler eserin çevresinde bulunurdu fakat böyle bir malzemeyle karşılaşılmaştır.

Kurulmuş olduğu alanın kervan yolları üzerinde yer aldığı bilinmektedir. Batı cephede küçük ölçekli ahşap bir kapıdan girilen dikdörtgen alanın zemin kısmı moloz taş ile kaplıdır. Kuzey, güney ve batı duvarlar iki sıra moloz taş örgüyle yükseltilerek yapı belirgin hale getirilmiştir. Bu şekilde tasarlanması bakımından eserin namazgâh üzerinde konumlandığı düşünülebilir. Fakat namazgâh nişi diyeceğimiz bu yapı kuzey cephede yer almaktadır. Nişin güney cephede olması gerekirdi. Üstelik niş üzerinde çıkıntılı bir saçak kısmı yer alır namazgâh nişlerinde saçak kısmının çıkıntı yaptığı bir örnek mevcut değildir.

geçmemektedir. Eser üzerinde yapmış olduğumuz çalışma neticesinde eserin yakın zamanda bir onarım geçirmiş olabileceğini düşünerek köy sakinlerinden aldığımız bilgi neticesinde Kenan Yavuz Kültür Evi ve Etnografya Müzesi'nin de kurulmasında öncülük etmiş Kenan Yavuz tarafından onarıldığı bilgisine ulaşılmıştır. 2015 yılında Kenan Yavuz çeşmenin kuzey ve güney duvarlarını tamamen yıktırılmış yapının ana cephesinin bulunduğu doğu cephede taş aralarına bozulmalara karşı harç çektirmiştir. Sökülen duvar taşları kullanılamaz durumda olmasından dolayı çevre yerlerden taş getirerek eserin bozulma olan yerlerini onardığını belirtmiştir. Kenan Yavuz 2014 yılından bugüne kadar kültürel mirasın korunması için çalışmalar yapmaktadır. Günümüzde oldukça iyi durumda olan eserin suyu akar vaziyette olup asli fonksiyonunu devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

2.1.3.2. Dağçatı Köyü cami çeşmesi

Bayburt'un kuzeybatısında, Trabzon-Bayburt karayoluna yaklaşık 6 km. mesafede, Bayburt'a 42 km. mesafede bulunan Dağçatı Köyü'nde, Dağçatı Köyü Cami'sinin kuzeyinde yer almaktadır. Dağçatı Köyü, Kondolotlar adıyla da anılmaktadır. Köy XIX. yüzyılın başında kurulmuş olup bölgede 1806 yılında Dağçatı Camisi'nin inşa edildiği bilinmektedir.¹⁴ Oldukça küçük ölçekli olan eser tek parça taştan oyularak su teknesi formunda düzenlenmiş olup, bağımsız, deposuz, kemersiz ve tek cepheli olarak inşa edilmiştir. Sokak çeşmesidir. Yapı yekpare bir taş parçanın içi oyulmak suretiyle edilmiş olup üzerine yine bir taş blok konulup kapatılarak suyun kirlenmesinin önüne geçilmiştir. Büyük bir taş kütesinin içi oyularak kaynaktan gelen suyun döküldüğü depoya benzeyen bir hazne ve bunun üzerini örten bir taş kapaktan oluşmaktadır. Eserin ölçüleri; 0.62 m yüksekliğinde, 0.85 m genişliğinde ve 0.45 m derinliğinde oldukça küçük ölçekli tasarlanmıştır (Çizim 7). Gelen kaynak suyunun çeşmeye girişini sağlamak amacıyla yapının arka yüzüne 4.5 cm. genişliğinde metal bir boru takılmıştır. Bu metal boru yardımıyla çeşmeye giren su oyularak elde edilmiş hazneye dolar ve buradan iki metal lüle aracılığıyla akar (Foto 8).

Haznenin taşma ihtimaline karşı bu lülelerin üst bölgesinin ortasında suyun tahliye işlemini gerçekleştirmesi için bırakılan bir açıklık mevcuttur. Bu haznenin üzeri yekpare bir taş parçasıyla kapanmaktadır. Günümüzde bu çeşmenin batısına yeni bir çeşme yapısı inşa edilmiş olup eski çeşmenin suyu akmamaktadır. Oldukça harap durumda olan eser yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Eser bugün oldukça harap durumda olup kullanılmamaktadır.

2.1.3.3. Karşıgeçit Köyü çeşmesi

Bayburt kent merkezine 30 km. mesafede merkeze bağlı Karşıgeçit Köyü'nde 39 kapı numaralı evin yakınında yer almaktadır (Karademir, 2016, s. 332). Eserin Türkçe kitabesinde 1969 yılında Mahmud isimli bir hayırsever tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir (Karademir, 2016, s. 332). Günümüz Türkçesiyle yazılmış üç satırlık kitabe tahrip olmuş ve yazılar okunamaz vaziyete gelmiştir. Tek cepheli, bağımsız, deposuz ve yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir. Bir sokak çeşmesidir (Çizim 8). Dikine dikdörtgen kütleyle sahip olan çeşme, 198 cm. genişlikte, 256 cm. yükseklikte ve 93 cm. derinliğe sahiptir. Çeşme nişini örten yuvarlak kemer zemine kadar iner (Foto 9). Eser yüzeyini çevreleyen yuvarlak kemer ile sonlanır. Eser düzgün kesme taş malzemesidir. Yapının ön cephesi Bayburt taşından düzgün kesme taş malzemeli arka cephesi ise moloz taş malzemesidir. Ana nişin üst bölümünde kitabe yer alırken alt bölümde alt alta yerleştirilmiş iki parça büyük taş bloğu yer alır. Bu bölümün altında tekne yer alır. Yer yer dağılmalar olan ayna taşı çeşmenin alt tarafında dikdörtgen biçimli olup sade bırakılmıştır.

¹⁴Caminin çeşme ile birlikte külliye yapıları topluluğunu oluşturan yapı grubu arasında olması muhtemeldir. Buradan hareketle Dağçatı Köyü Cami Çeşmesi'nin de cami ile birlikte veya kısa bir süre sonra XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olması akla yatkındır.

Bardaklık ve dinlenme sekileri gibi unsurları mevcut olmamakla birlikte yapıya daha sonradan metal malzmeden dikdörtgen su teknesi eklenmiştir. Eser ile ilgili yazılı belge mevcut değildir. Geçirmiş olduğu onarımlar ve eklemeler ile birlikte özgün özelliklerini büyük oranda kaybetmiştir. Cumhuriyet dönemi çeşmelerinden olan Karşıgeçit Köyü Çeşmesi, cephe düzeni ve Türkçe kitabesiyle dikkat çekmektedir (Karademir, 2016, s. 334).

Yapının kuzey ve güney duvarları yanına dizilen taşlardan dolayı yer yer bozulmalar görülür. Çeşme nişinin üst bölümünde taşlar arasında dökümler gözlemlenmektedir. Üst örtü de yer yer otlar görülmektedir. Doğu cephesi zamanla toprak ile dolan yapı önlem alınmazsa ilerleyen süreçlerde tamamen toprak altında kalabilir. Eserde kilit taşı üzerinde nesneli süsleme görülür. 64x86 cm. ölçülerindeki dikdörtgen taş bloğun üzerinde bitkisel süsleme öğeleri görülür. Günümüzde oldukça bakımsız durumdadır. Çeşmenin kütesinin oturduğu zeminin toprak olması ve ahır bölgesine yakın olması sebebi ile alt tabakasında yükselmeler mevcuttur. Bu yükselmeler sonucunda çeşmenin bazı bölümleri toprak altında kalmıştır.

2.1.3.4. Konursu Ulu Cami çeşmesi

Bayburt'un kuzeyinde, Konursu Köyü'nde, Konursu Ulu Cami'sinin çevre duvarının güneyinde yer almaktadır. Konursu Ulu Camisi'nin ilk yapıldığı 1812 yılında Ali Bin zade Ömer Ağa tarafından inşa edildiği bilgisi mevcuttur. Konursu Ulu Camisi ile aynı dönemde 1812 yılında inşa edildiği belirtilmekle beraber, 1890-1891 yıllarında Yedigözel Köyü'nden Arif Usta tarafından caminin minber ve vaaz kürsüsünün yapımı sırasında, cami güney duvarına bitişik bulunan çeşme yerinden sökülerek daha öne doğru çekildiği bilinmektedir (Taşçı, 1997, s. 40). Eser ilk yapıldığında Konursu Ulu Cami'nin güney duvarına bitişik yapılmıştır. Konursu çeşmesi bu haliyle; bağımlı, tek cepheli, sivri kemerli ve deposuz olan çeşmeler grubunda değerlendirilirken daha sonra yapı; 1890-1891 Konursu Ulu Cami'nin güneyinde bulunan çevre duvarına taşınarak, bağımsız, tek cepheli, sivri kemerli ve deposuz çeşmeler grubunda değerlendirilmiştir (Çizim 9). Sivri kemerli çeşme nişinin üzeri düz bir lento ile sonlanmaktadır. Düz lento yatay dikdörtgen olup cepheden aksından taşırılmıştır (Foto 10). Yapı da tamamen düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Eserin tüm cephelerinde iyi bir işçilik görülür. Cami yapısının istinat duvarına bitişik yapılan eser dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Kahverengi renkli düzgün kesme taş malzmeden yapılan çeşme ayakları tek parça taştan olmayıp, örme eşit büyüklükte kesme taştan yapılmıştır. Çeşme nişi içerisinde iki sıra halinde yedi satırlık kitabe bulunmaktadır. Yapı 271 cm. genişliğinde, 280 cm. yüksekliğinde, 51 cm. derinliğinde olup kareye yakın, dikey dikdörtgen bir plana sahiptir.

Cephe kemeri iç içe üç kademeli olarak yapılmıştır. Çeşme kemerinin bu şekilde üç kademeli yapılan ender örnekler arasında olması bakımından önemlidir. Kemerler yanlarda bulunan örme ayaklarda sonlanmaktadır. Kademeli sivri kemerlerle hareketlendirilen cephede, sivri kemer üstünde dışa doğru taşırılmış silmeler, cepheyi hareketlendirmektedir. Çeşmenin üzeri düz olup hafif dışa taşkın silmeli yapılmıştır. Sivri kemerin her iki yanında bulunan kemer köşeliklerinde süsleme unsuru bulunmaz. Çeşmenin bardaklık konulması için iki tane, üç dilimli kemer formunda nişe yer verilmiştir. Eserin tekne kısmının üzerinde, bardaklık bölümünün tam altında üç sıra silme, ortası dışbükey kenarları düz silme kuşağı ile geçilerek bu iki bölümü birbirinden ayırma işlevi görerek örme ayakların sonuna kadar uzanır. Yapının tekne kısmı ilk yapıldığı dönemden olup dikdörtgen bir plana sahiptir. Çeşmeden su almaya gelenlerin oturup dinlenmesi için yapılan dinlenme sekisi mevcut değildir. Eser zamanla yol kotunun alt seviyesinde kaldığı için dinlenme sekisi varsa bile günümüze ulaşmamıştır. Yapının kuzey cephesi caminin çevre duvarı arasındadır. Güney, doğu ve batı cephede zamanla yol kotuna dökülen asfalt ile birlikte kot altında kalmıştır.

Eserde kitabenin her iki yanında bitkisel süsleme görülür. Kitabenin altında kontur şeklinde ve kitabe sıraları arasında geometrik süsleme unsurları görülür.

2013 yılında Konursu Ulu Camisi restorasyonu ile birlikte ufak çaplı bir onarım geçirmiştir. Günümüzde oldukça iyi durumda olan eserin suyu akar vaziyette olup kullanılmaktadır.

2.1.3.5. Kurbanpınar Köyü çeşmesi

Bayburt kent merkezine 4 km uzaklıkta bulunan Kurbanpınar Köyü merkezinde yer almaktadır. Eser üzerinde taş malzemeden yapılmış kitabe iki satırdan oluşmaktadır. Kitabe üzeri son zamanlarda yeşil renkli boya ile boyandığı için okunamamıştır. Yapı ile ilgili herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Eser üzerinde bulunan kitabenin boyanmış olması sebebiyle tarihsel bir veri varsa bile görülememiştir. Bununla birlikte yapının gerek konumu gerekse yapısal özellikleri dikkate alındığında XX. yüzyılda Cumhuriyet döneminde yapılmış olması muhtemeldir. Eser U planlı bir alana oturmaktadır. Yapının kuzey ve güneyine eklenen duvarlarla yapıya bir alankazandırılmıştır. Çeşme tek cepheli, kemersiz ve deposuz olarak inşa edilmiştir. Bağımsız bir sokak çeşmesidir (Çizim 10). Eserin doğu cephesi belirli seviyeye kadar doldurularak eserin buraya yaslanması zamanla bozulma yapması engellenmiştir (Foto 11). Eser zemininde alt seviyede moloz taş kullanılmıştır. Belirli bir seviyeden sonra daha küçük boyutlarda düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen eserin tüm cephelerinde iyi işçilik görülür.

Çeşmenin ana cephesinin bulunduğu doğu cephe 870 cm. genişlikte 150 cm yükseklikte olup 56 cm. duvar kalınlığına sahiptir. Kuzey cephesi ve güney cephenin genişliği 290 cm. duvar kalınlığı 53 cm. ölçülerindedir. Çeşme ana cephesinde kemer kullanılmamıştır. Eserin kuzey duvarında düzgün kesme taş malzemenin farklı kullanılması ile dışarıya doğru hareket kazandırılmıştır.

Eserin ana cephesinde çeşmenin yer aldığı bölgenin üstünde 45 cm. genişliğinde 25 cm. yüksekliğinde taş malzemeden iki satırlık kitabe konumlandırılmıştır. Kitabenin hemen altında 22 cm. genişliğinde 20 cm. yüksekliğinde kareye yakın dikdörtgen bardaklık kısmı yer alır. Bardaklık kısmının hemen altında metal malzemeden iki lüle bulunmaktadır. Yapını güneyine daha sonradan dikdörtgen bir blok taştan dinlenme sekisi eklenmiştir. Ayna taşı ve özgün tekne kısmı günümüze erişememiş olup son dönemde sac malzemeden 6 m. uzunluğunda bir tekne kısmı eklenmiştir. Günümüzde oldukça iyi durumda olan eserin suyu akar vaziyette olup kullanılmaktadır.

2.1.3.6. Maden Köyü çeşmesi

Bayburt kent merkezine 25 km uzaklıkta, merkeze bağlı Maden Köyü girişinde yer almaktadır. Eser üzerinde bulunan kitabenin üzeri badanalandığı için okunamamıştır. Gerek plan özellikleri gerekse kullanılan malzeme ve cephe düzeni dikkate alındığında eserin XIX. yüzyıl sonunda veya en geç XX. yüzyıl başında inşa edilmiş olduğunu düşünmekteyiz.¹⁵ Yapı, tek cepheli, sivri kemerli, deposuz olarak inşa edilmiştir. Bağımsız bir sokak çeşmesidir (Çizim 11). Dikey prizmal dikdörtgen bir kütleden oluşan çeşme 195 cm. genişlikte, 286 cm. yükseklikte, 84 cm. derinliğindedir (Foto 12). Yapının üzeri iki yana meyilli üçgen formunda düzenlenerek düz silme kuşağı cephe aksından taşırılmıştır.

¹⁵Cephesindeki kitabesi okunamayan ve bu yüzden hangi tarihte inşa edildiği bilinmeyen Maden Köyü Çeşmesi, oldukça sade cephe düzeni ile işlevselliğin ön planda tutulduğu bir eser konumundadır (Karademir, 2016, s.336). Yazılı belgelerde Maden Köyünün 1920'li yıllarda kurulmuş olduğu fakat bu tarihten öncede aslında yerleşimin olduğu göz önüne alındığında ve köy sakinlerinin çeşme hakkında verdiği bilgiler dikkate alındığında çeşmenin 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceği söylenebilir (Karademir, 2016, s. 336).

Tamamen düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. 210x142 cm. ölçülerinde çeşme nişini örten sivri kemer, yanlarda kesme taş malzeme ile örülen ayaklar üstündeki profilli başlıklar üzerine oturmaktadır (Karademir, 2016, s. 335).

Çeşme yüzeyinde 32x45 cm. ebatlarında dikdörtgen bir kitabe olmasına rağmen, cephe tamamen beyaz kireç ile badanalandığı için yazıların okunması ihtimali kalmamıştır. Kitabe dikkatle incelendiğinde üç satırdan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayna taşı, teknesi ve oturma sekileri bulunmayan çeşme de yer yer taşlarda oynamalar mevcuttur. Çeşme nişi içerisinde profilli başlıkların üzerinde 17x18 cm ölçülerinde bardaklık mevcuttur. Bardaklık kısmının altında iki lüle görülmektedir. Fakat doğuda bulunan lüle günümüzde işlevini kaybetmiştir. Çeşmeye su batı da bulunan lüleden gelmektedir.

Yapının özgün halinde doğu-batı yönünde uzanan bir tekne kısmının varlığına dair izler kırılmış taş parçalarından anlaşılmaktadır. Son zamanlarda sac malzemeden bir tekne kısmı eklenmiştir. Çeşmenin batı ve doğu cephesinde yer yer bozulmalar mevcuttur. Önlem alınmazsa eserin tamamen yıkılacağı tahmin edilmektedir. Eserin bir onarım geçirip geçirmediği ile ilgili yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Günümüzde eser yer yer bozulmalar olmasına rağmen iyi durumda olup, günümüzde suyu akar vaziyettedir.

2.1.3.7. Taşçılar Köyü çeşmesi

Bayburt merkeze bağlı olan Taşçılar Köyü, şehir merkezine 51 km. mesafede, Köy merkezine 1km. uzaklıkta dağ yamacında yer almaktadır. Yapının inşa ve onarım kitabesi yoktur. Taşçılar köyünde yaşayan insanların genellikle taş ustası oldukları söylenmektedir. Cumhuriyet Dönemi çeşme mimarisinin cephe anlayışını yansıtmaması bakımından yapının XX. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olması muhtemeldir. Son zamanlarda kullanılmayan yapı yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Eser düzgün taş malzemeli, sivri kemerli, tek cepheli, deposuz olarak inşa edilmiştir. Bağımsız bir sokak çeşmesidir (Çizim 12). İki yana meyilli üçgen alınlık ile sonlanmaktadır. Üçgen alınlıkta yer yer dökülmeler mevcuttur (Foto 13). Yapı 264 cm. uzunluğunda, 170 cm. genişliğindedir. Sivri kemerli bir niş sahip olan eserde sivri kemer yarım ayaklar üzerine oturur. Sivri kemerli nişin üstü iki yana meyilli şekilde düzenlenmiş ve cepheden 4cm. taşırılmış alınlık kısmı ile sonlanır. Sivri kemer formunun çevresinin dolaşması gereken bu alınlık kısmında yer yer dökülmeler gözlemlenmektedir. Çeşmenin yüzeyinde sivri kemerin iç kısmı tamamen sade bırakılmıştır. Sivri kemerli nişi ve çeşme teknesini doğu-batı yönünde yerleştirilmiş bir sıra düzgün kesme taş bölmektedir. Ayna taşı, bardaklık ve oturma sekisi bulunmayan eserde, özgün halinde bugün kullanılmayan tek lüle bulunurken daha sonra buranın hemen altında iki metal lüle eklenerek kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Doğru-batı yönünde uzanan teknesi oldukça kötü durumda olup günümüzde kırılmalar gözlemlenmektedir. Yapının batı cephesi taş sıralarına dayanmaktadır. Kuzey cephesinde yani çeşme yüzeyinin arkasında yıkılmalar gözlemlenmiştir. Eser günümüzde oldukça harap durumda olup yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

2.1.3.8. Yedigöze Köyü çeşmesi

Bayburt kent merkezinin kuzeydoğusunda, kente 18 km. mesafedeki merkeze bağlı Yedigöze Köyü'nde, Yedigöze Camisi yanı başında yer almaktadır. Eserde, biri iki yana meyilli üçgen alınlık formunda düzenlenmiş üst bölümde üçgen alınlık içerisinde, diğeri bardaklık bölümünün üzerinde olmak üzere iki adet kitabe mevcuttur. Eserin inşa kitabesi çeşme nişi içerisinde yer alır. 35 x45 cm ölçülerinde olan kitabe beş satırdan meydana gelir. Eserin kim tarafından yaptırıldığı ve mimarı hakkında bir bilgi mevcut değildir.¹⁶ Yapının

¹⁶Eserde bir usta ismi belirtilmemekle birlikte birbirlerine yakın dönemde yapılmış olan Konursu Ulu Camisi'nde usta ismi olarak yazan Yedigözeler Köyü'nden Arif isimli ustanın kendi köyünde bulunan çeşmeyi yapmış olması muhtemeldir.

üçgen alınlık kısmının merkezinde, dilimli motiflerle sonlandırılmış onarım kitabesi yer almaktadır. Kitabede 1904 yılında onarım geçirdiği bilgisi mevcuttur. Çeşme, düzgün kesme taş malzemeden, tek cepheli, bağımsız, sivri kemerli ve deposuz olarak inşa edilmiştir. Bağımsız sokak çeşmesidir (Çizim 13). Yapı iki yana meyilli üçgen alınlık kısmıyla sonlanmaktadır (Foto 14). Dikey prizmal dikdörtgen bir kütleyle sahip olan eser, 210 cm. genişlikte, 293 cm. yükseklikte ve 92 cm. derinliktedir. Çeşme nişini örten sivri kemer nişin tamamını aynı seviyede çevreleyen, zemine doğru eğimli iki sıra şeklinde profil silmesi, hareketlendirilmiş başlıklar üzerine oturmaktadır. Kemer yüzeyi kendi içinde dört ayrı silme kuşağına ayrılmıştır. Silme kuşaklarının en iç ve en dışı düz olarak ortada kalan silme kuşakları ise testere biçiminde pramidal dişlerden oluşmaktadır. Kemerin oturduğu örme yarım ayakların cephesinde dikdörtgen bir çerçeve içinde ve her iki ayağa da simetrik yerleştirilmiş baklava dilimi şeklinde eşkenar dörtgen motifi bulunmaktadır. Ayna taşı enine dikdörtgen şekilde düzenlenmiş ve yüzeyi oldukça sade tutulmuştur. Ayna taşının tam ortasına iki tane lüle yerleştirilmiştir. Lüleleri ve kitabeliğin bulunduğu alanı birbirinden ayırmak için silme kuşağı kullanılmıştır. Bu silme kuşakları çeşme nişini çevreleyen silme kuşağından farklı olarak, yukardan aşağıya doğru düz, içbükey ve dışbükey silmelerden sonra el alta testere biçimli pramidal dişlerle sonlanır.

Bu niş yüzeyinin üzerinde dilimli kemer formunda bardaklık kısmı yer alır. Eserin tekne kısmı yatay dikdörtgen formdadır. Kendi içerisinde dört bölüme ayrılmış olan tekne bölümünün iç taraftaki iki bölüm dikdörtgen formda ve daha küçük dışta kalan iki bölüm ise kare formunda ve daha büyük ölçeklidir.

Yapının kuzey, güney ve batı cephesi cami yapısının şadırvanının çevre duvarlarına oturmaktadır. Eserin tüm cepheleri doldukça iyi durumdadır.

Eserde onarım kitabesi üzerinde bitkisel süsleme görülürken sivri kemer, üçgen alınlık altında silmelerde ve bardaklık kısmının altında geometrik süsleme unsurları görülür. Köy halkı eserin ilk başta yol aşırı karşıda yapıldığını daha sonra buraya taşındığını belirtmelerine karşılık bu bilgiyi destekleyecek herhangi bir bulguya rastlanılamamıştır. Günümüzde oldukça iyi durumda olan eser, suyu akar vaziyettedir.

3. Değerlendirme

Değerlendirme kısmında günümüze ulaşamayan eserler ile Kırk Çeşme (Kırk Pınar) kapsam dışında tutulmuştur. İnşa edilen 13 çeşmenin 5 tanesi Bayburt kent merkezinde, 8 tanesi Bayburt köylerinde yer almaktadır. 13 örneğin tamamı sokak çeşmesi niteliğindedir. Kitabesi bulunan ve kitabesi olmayıp tarihlendirmesi yapılan eserlerden 9 örnek XIX. yüzyılda Osmanlı döneminde, 4 örnek XX. yüzyılda Cumhuriyet döneminde inşa edilmiştir. Çeşmelerin en erken tarihli 1800/1801 tarihli ÜveysHemdani Çeşmesi, en geç tarihli 1969 yılında inşa edilen Karşıgeçit Köyü Çeşmesi'dir. Dolayısıyla halen mevcut bütün çeşmelerin yaklaşık 150 yıllık bir dönem içerisinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

3.1. Tipoloji

Konu ile ilgili bugüne kadar yapılmış olan çalışmalara baktığımızda araştırmacılar tarafından çeşmelerin farklı şekillerde gruplandırılmış olduklarını görüyoruz. Sedat Çetintaş, "Türklerde Su- Çeşme Sebil" adlı çalışmasında çeşmeleri şehir içi ve şehir dışı çeşmeleri olarak iki gruba ayırmış, şehir içi çeşmelerini tek veya iki cepheli, meydan ve çukur çeşmeler olarak değerlendirmiştir (Çetintaş 1944, s.125-147). İbrahim Hilmi Tanışık'ın 1943 ve 1945 yıllarında iki cilt olarak yayımlanan "İstanbul Çeşmeleri" adlı çalışmasında çeşmeleri anlatırken herhangi bir mimari tipoloji kullanmamış, çeşmeleri akar, akmaz ve yok olmuş çeşmeler olarak yüzyıllara göre sıralamıştır (Tanışık, 1943).

A. Aytöre ise şehir içi ve şehir dışı olarak çeşmeleri iki grupta ele almış, şehir içi çeşmelerini kendi içerisinde hususi, umumi, abidevi ve şadırvan olarak incelemiştir (Aytöre, 1964, s.45-49).

C. E. Arseven (Arseven, 1983, s.389-390) çalışmasında çeşmeleri buldukları yere göre mahalle, cami, oda, şadırvan, abidevi çeşmeler ve musluklar, S. Eyice cephe ve meydan çeşmeleri olarak gruplamıştır (Eyice, 1968, s.1214/ 89 – 1214/95). Ayla Ödekan'ın yaptığı "Kent içi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümlemeler" adlı çalışması çeşmelerin sistematik olarak değerlendirildiği bir tipoloji çalışmasıdır (Ödekan, 1992, s.281-286). Burada çeşmeleri önce konum ve fiziksel biçimleniş olarak iki gruba ayırmıştır. Konumuna göre çeşmeleri iç ve dış mekânda olmak üzere iki alt başlık şeklinde düzenlenirken, buldukları yer ve diğer yapılara olan bağlantıları açısından değerlendirilmiştir. Çeşmelerin fiziksel biçimlenişlerini dört alt başlığa ayırarak cephe sayısı, kanat sayısı, gövde biçimi ve musluk sayısı bakımından değerlendirmiştir.

Yılmaz Önge'nin "Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları" adlı eserinde çeşmeler, çalışma şekillerine ve durumlarına göre iki ana başlık altında ele alınmıştır (Önge, 1997, s.41). Haşim Karpuz ve Osman Nuri Dülgerler'in, Konya çeşmeleri hakkında yazdıkları makalede, çeşmeler buldukları yere, kaynaktan beslenme durumuna ve cephe kompozisyonlarına göre gruplandırılmışlardır (Karpuz ve Dülgerler 2006, s.317-331). Ayla Ödekan'ın yapmış olduğu tipoloji çalışması sonrasında yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. M. Denктаş'ta "Divriği Çeşmeleri" adlı kitabında Ödekan'ın yöntemini kullanmayı tercih etmiştir (Denктаş, 2005, s.60).

Biz de Bayburt kent merkezinde ve köylerinde tespit ettiğimiz 16 çeşmeyi plan tipleri ile A. Ödekan'ın yapmış olduğu gruplandırmayı örnek alarak cephe kompozisyonları ve buldukları yerlere göre sınıflandırmaya çalıştık.

3.1.1. Plan tipleri

Çalışmayı oluşturan çeşmeler dikdörtgen ve U planlı olmak üzere iki gruba ayrılmış, dikdörtgen planlı çeşmelerde yatay ve dikey dikdörtgen olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Yatay dikdörtgen planlı çeşmeler, Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi ve Dağçatı Köyü Cami Çeşmesi'dir. Anadolu çeşmeleri arasında yatay dikdörtgen plan tipine sahip eserlere; Harput Aladdin Bey Çeşmesi (1580/1581), Han Pınarı Çeşmesi (1893/1894), Harput Meydan Çeşmesi (1878/1879) (Aktaş, 2009), Mardin Ravza Çeşmesi (XVIII-XIX. yy), Savur Meydan Çeşmesi (1903) (Yıldız, 2008), Kırşehir Tekke Çeşmesi (XIX. yy), Şeyh Kızı Hatice Çeşmesi (1870) (Tay, 2011, s.205-207) örnek olarak verilebilir.

Çeşme örneklerinin çoğunluğu dikey dikdörtgen plana sahiptir. ÜveysHemdani Çeşmesi, Asaf Umar Çeşmesi, Yedigöze Köyü Çeşmesi, Konursu Ulu Cami Çeşmesi, Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi, Taşçılar Köyü Çeşmesi, Maden Köyü Çeşmesi Karşıgeçit Köyü Çeşmesi ve Veysel Efendi Cami Çeşmesi isimli eserler dikey prizma gövdeye sahiptir. Anadolu'da inşa edilen çeşmelere oldukça fazla sayıda örnek bulmak mümkündür. Karaman Kilise (1855) ve Karaman İmaret Çeşmesi (1432) (Denктаş, 2000), İnebolu Karaca Cami Çeşmesi (1892), Dervişzade Hacı Mustafa Çeşmesi (1803) (Çerkez, 2005), Kırşehir Süleyman Ağa Çeşmesi (1735- 1736) (Tay, 2011), Aydın Mustafa Ağa Çeşmesi (XVIII. yy) (Yılmaz, 2010) örnek olarak verilebilir.

Eserlerin kaplamış olduğu alan bir U plan meydana getirmektedir. Çalışma kapsamında bulunan Akyaka Köyü Çeşmesi (XIX. yy) ve Kurbanpınar Köyü Çeşmesi (XX. yy) bu plan şeması içerisinde değerlendirilmiştir. Bu plan tipinde inşa edilmiş örneklerin genellikle üzeri örtülerek eyvan şeklinde çeşmeler grubunda değerlendirildiği bilinmektedir. Bayburt ilinde bulunan U planlı çeşmelerden Kurbanpınar Köyü Çeşmesi'nde olduğu gibi sade U planlı bir duvarla çevrelenerek alan oluşturulmuş ve üzeri örtüsüz bırakılmıştır.

Akyaka Köyü Çeşmesi'nde ise U plan çok geniş bir alan oluşturmuş ve üzeri ahşap malzeme ile örtülmüştür. Kapalı bir alan elde edilmiş ve çeşme başına gelenlerin soğuk hava, kar ve yağmur gibi durumlardan korunmaları amaçlanmıştır. Bu şekilde inşa edilmiş çeşme örnekleri arasında Mersin Erdemli Akpınar Köyü Çeşmesi (1938) (Tay, 2018, s.678), Elazığ Han Pınarı Çeşmesi (1893-1894) , Elazığ Çay Pınarı Çeşmesi (?) (Aktaş, 2009) ve Eğirdir Ak Mescit Çeşmesi (?), (Kurtoğlu, 2018) örnek olarak verilebilir. U planlı çeşmeler özellikle Elazığ ilinde yaygın olarak inşa edilmiş olup üzerleri örtülerek eyvan çeşmeler grubunda değerlendirilmektedir.

3.1.2. Cephe kompozisyonlarına göre çeşmeler

Çeşmeler; cami, medrese, han, hamam gibi yapılara göre daha küçük boyutlu, sade ve işlevselliğin ön planda olduğu eserler olup bu doğrultuda inşa edilmişlerdir. Bu nedenle biçimlenişlerinde suyun aktığı asıl kullanım alanları, çeşme cephelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Örnekleri incelerken düz cepheli ve cephelerinde kemer kullanılanlar olarak iki grupta değerlendirilmiş, kemer kullanılanlarda sivri ve yuvarlak kemer olarak ele alınmıştır. Araştırmamız dâhilinde katalogta incelenen eserlerin tamamı tek kemerlidir. İki veya daha çok kemerli çeşme Bayburt bölgesinde görülmemektedir. Çeşmelerde sivri kemer kullanımı özellikle XIX. yüzyıla kadar oldukça çok karşımıza çıkan uygulamadır. Çalışmamız kapsamında 8 örnekte kemer olarak sivri kemer tercih edilmiştir. Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi (1810), Veysel Efendi Cami Çeşmesi (XIX. yy başları), Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi (XIX. yy sonu veya XX. yy başları), Taşçılar Köyü Çeşmesi (XX. yy), Maden Köyü Çeşmesi (XIX. yy sonu ve XX. yy başları), Yedigöze Köyü Çeşmesi (1878), Akyaka Köyü Çeşmesi (XIX. yy) çeşme kemerinde sivri kemer kullanılan örneklerdir. Konursu Ulu Cami Çeşmesi'nde(1890/1891) ise iç içe üç kademeli sivri kemer uygulaması görülür. Kataloglaması yapılan eserler arasında sadece bu eserde uygulanan kademeli sivri kemer formu çeşmenin ünik bir eser olmasını sağlamıştır.

Osmanlı döneminde inşa edilmiş pek çok çeşme de sivri kemer uygulaması karşımıza çıkmaktadır. Anadolu topraklarında bu şekilde inşa edilmiş eserlere; Erzincan Ekşizade Hacı Osman Efendi Çeşmesi (1878-1879), Sandıkbağı Mahallesi Çeşmesi (XIX.yy) (Naldan, 2019), Gümüşhane Süleymaniye Cami Çeşmesi (1899), Gümüşhane Komiserin Çeşmesi (XIX.yy) (Hacıahmetoğlu, 2007), Malatya Hacı Şerif Ağa Çeşmesi (1900), Malatya Can Pınarı Çeşmesi (1877) (Derici, 2017), Erzurum Hüseyin Ağa Çeşmesi (1823) (Özkan, 2018), Manisa Alibey (1418) (Acun, 1999, s.557), Kahramankazan Mahmud Çeşmesi (1866), Katibzade Çeşmesi (1843), Yazıbeyli Mahallesi Çeşmesi (1878) (Canyurt, 2019), İnebolu Derviş zade Hacı Mustafa Çeşmesi (1803) (Çerkez, 2005, s.147), Gümüşhane Torul Güzeloluk Köyü Çeşmesi (XIX), Gümüşhane Torul Güzeloluk Köyü Göğüs Mahallesi Çeşmesi (XIX. yy) (Özkan, 2005, s.144) örnek olarak verilebilir. Sivri kemerli olarak inşa edilen çeşmeler Anadolu topraklarında hemen hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Çoğunlukla düzgün kesme taş malzemenin tercih edildiği yapılar örme yarım ayaklara oturan sivri kemer nişlerin alın kısmı sade bırakılmış veya silmelerle hareketlendirilmiştir. Yedigöze Köyü Çeşmesi'nde ve Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi'nde sivri kemer alını geometrik süsleme unsurları ile bezelidir.

Sivri kemerli uygulamalardan sonra özellikle XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı mimarisinde pek çok yapıda karşımıza çıkan yuvarlak kemer uygulaması çeşme yapılarında da görülmektedir. Çalışmamız kapsamında olan 3 örnekte yuvarlak kemer uygulaması görülür. ÜveysHemdani Çeşmesi (1800/1801), Asaf Umar Çeşmesi (1941), Karşıgeçit Köyü Çeşmesi (1969) yuvarlak kemer uygulaması görülür.

Anadolu topraklarında yuvarlak kemer formunun uygulandığı eserlere Erzincan Çarşı Çeşmesi (XIX.yy), Erzincan Dörtüolağzı Mahalle Çeşmesi (XIX.yy), Hacı Dai Ömer Ağa Çeşmesi (1821-1822) (Naldan, 2019), Gümüşhane Mir Ahmet Raşit Çeşmesi (1787- 1788)

(Hacıahmetoğlu, 2007), Erzurum Gümüşgöz Çeşmesi (1775), Erzurum Kırmızı Çeşme (1778) (Özkan, 2018), Malatya Yalınbudak Çeşmesi (XIX.yy), Malatya Kadı İbrahim Çeşmesi (1813) (Derici, 2017) örnek olarak verilebilir.

Düz cepheli olarak değerlendirilebileceğimiz 2 örnek bulunmaktadır. Dağçatı Köyü Çeşmesi (XIX. yy. başları) ana cephede kemer tercih edilmemiş, tamamen sade bırakılan cepheyi sadece lüleler hareketlendirirken, Kurbanpınar Köyü Çeşmesi'nde (XX. yy.) cephede kemer kullanılmamış esere hareketi bardaklık kazandırmıştır. Osmanlı çeşmeleri arasında oldukça yaygın olarak kullanılan yüzeyin düz şekilde bırakıldığı eserlere, Malatya Arapgir Aşağı Pınar Çeşmesi (XX.yy başları), Darende Şehli Caddesi Çeşmesi (XVIII.yy sonları), Hekimhan Oluk Pınarı Çeşmesi (XX.yy başları), Malatya Merkez Müze Bahçesi Çeşmesi (1335) (Derici, 2017), Elazığ Ulukent Mahallesi Hacı Muharrem Paşa Çeşmesi (XIX.yy sonları veya XX.yy başları) (Aktaş, 2009), Ankara Beypazarı Çınar Sokağı Çeşmesi (XIX. yy), Abbaszade Konağı Çeşmesi (XIX. yy) (Çerkez, 2004, s.242-244), Mütevelli Mehmet Ağa Çeşmesi (1769), Bölükbaşı Ahmed Ağa Çeşmesi (1794/1795), Hacı Tatar Çeşmesi (1822) (Canyurt, 2019), Kilis Salih Ağa Çeşmesi (1855) (Dündar, 1999, s.505) örnek olarak verilebilir.

3.1.3. Buldukları yere göre çeşmeler

Buldukları yere göre değerlendirildiğinde, çeşmeler bağımlı ve bağımsız çeşmeler olmak üzere iki farklı türde karşımıza çıkmaktadır. Bağımlı çeşmeler grubunda yer alan örneklerimiz herhangi bir yapının duvarına bitişik olarak sonradan ilave edilmiş veya duvarla beraber yapılmıştır.

Bir yapıya bağımlı olarak inşa edilen 2 örnek bulunmaktadır. Bu şekilde yapılmış çeşmeler grubunda ele alabileceğimiz 2 örnek bulunmaktadır. Veysel Efendi Cami Çeşmesi (XIX. yy başları), Veysel Efendi Cami'sinin istinat duvarlarına gömülü vaziyette bağımlı olarak inşa edilmiştir. Akyaka Köyü Çeşmesi (XIX. yy) kuzeyinde bulunan ne olduğunu tam olarak anlayamadığımız bir yapıya bağımlı şekildedir.

Anadolu topraklarında inşa edilen pek çok çeşme örneği bu şekilde inşa edilmiştir. İnebolu Yukarı Karaca Cami Çeşmesi (1892) (Çerkez, 2005, s.147), Kahramankazan Gök Hüseyin Çeşmesi (XIX. yy), Kahramankazan Hacı Emir Ağa Çeşmesi(1857) (Canyurt, 2019), Sivas Numan Efendi Çeşmesi (1758), Şehit SorhanTunçöz Çeşmesi (1838) (Şahankaya, 2014), Harput Serra Hatun (XV. yy. ikinci yarısı), ElazığUlukent Mahallesi Ulu Cami Çeşmesi (1868/1869) (Aktaş, 2009) örnek olarak verilebilir. Çalışmamız kapsamında bulunan 11 örnek bağımsız olarak inşa edilmiştir. Paşaoğlu, Said Bey Çeşmesi, Dağçatı Köyü Çeşmesi, ÜveysHemdani Çeşmesi, Asaf Umar Çeşmesi, Yedigöze Köyü Çeşmesi, Konursu Ulu Cami Çeşmesi, Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi, Taşçılar Köyü Çeşmesi, Maden Köyü Çeşmesi, Karşıgeçit Köyü Çeşmesi ve Kurbanpınar Köyü Çeşmesi bağımsız olarak inşa edilmiştir. Anadolu'da bağımsız olarak inşa edilen çeşmelere; Gümüşhane Mir Ahmet Raşit Çeşmesi (1787-1788), Gümüşhane Torul Güzeloluk Köyü Çeşmesi (Hacıahmetoğlu, 2007), Malatya Arapgir Kapıcıoğlu Çeşmesi (XIX.yy), (Derici, 2017), Erzincan Taşdibi Mahalle Çeşmesi (XIX.yy), Erzincan Aşutka Köyü Çeşmesi (1907-1908), (Naldan, 2019), İnebolu Eyüpzade Mehmet Efendi Evi Çeşmesi (1865), (Çerkez, 2005, s.151), Harput Aladdin Bey Çeşmesi (1580/1581), Harput Meydan Çeşmesi (1878/1879) (Aktaş, 2009), Kırşehir Ahi Evren Çeşmesi (XIX. yy), Şeyh Kızı Hatice Çeşmesi (1870) (Tay, 2011, s.205-207) örnek olarak verilebilir.

3.2. Malzeme

Bayburt kent merkezinde ve köylerinde bulunan çeşmelerde kesme taş, moloz taş ve mermer malzeme kullanılmıştır. Akyaka Köyü Çeşmesi'nde örtü sisteminde ahşap malzeme tercih edilmiştir. Kesme taş, genellikle çeşmelerin ön cephelerinde yoğunluk kazanmıştır, bu

uygulamanın benzerlerine Anadolu'nun pek çok yerinde de rastlamak mümkündür. Moloz taş ise Kurbanpınar Köyü Çeşmesi ve Karşıgeçit Köyü Çeşmesi'nde alt seviyede kullanılmıştır.

Mermer malzeme kitabelerde karşımıza çıkmaktadır. Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi, Yedigöze Köyü Çeşmesi ve Asaf Umar Çeşmesi'nde orijinal kitabelerde mermer malzeme kullanılmıştır. Özellikle Türkçe kitabelerde (Asaf Umar Çeşmesi, Veysel Efendi Cami Çeşmesi, Üveys Hemdani Çeşmesi) mermer malzeme kullanılırken bazı eserlerde örme ayaklarda ve lülelerin bulunduğu yüzeyde onarımlar sonrasında mermer malzeme kaplama olarak kullanılmıştır (Asaf Umar Çeşmesi, Veysel Efendi Cami Çeşmesi, Üveys Hemdani Çeşmesi). Ahşap malzeme sadece Akyaka Köyü Çeşmesi'nde örtü sisteminde direklerde karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Çeşme elemanları

Çeşmeler cami, han, türbe gibi yapılardan oldukça küçük boyutlarda ve inşa tarzı bakımından daha basit yapımları sebebiyle kemer, ayak gibi unsurlar hem yapı hem de cephe elemanı olarak değerlendirilmektedir. Araştırmamızın konusunu oluşturan örnekler, çeşme elemanları olan duvar, ayak, kemer, ayna taşı, bardaklıklar ve tekneleri bakımından değerlendirilmeye alınmıştır.

İncelemiş olduğumuz örneklerin duvarlarına baktığımızda ön cephelerinin düzgün kesme taş malzemeden daha özenli bir şekilde örülmüş olduğunu görüyoruz. Karşıgeçit Köyü Çeşmesi'nin arka cephesi ve Kurbanpınar Köyü Çeşmesi'nin duvarlarının alt seviyesi moloz taştan özensiz bir işçilik ile örüldüğü anlaşılmaktadır. Değerlendirmeye alınan eserler arasında iki yana meyilli üçgen alınlıkla sonlanan 5 örnek bulunmaktadır (Foto 15). Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi, Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi, Maden Köyü Çeşmesi, Yedigöze Köyü Çeşmesi, Taşçılar Köyü Çeşmesi, bu kapsamda ele alınan örneklerdir. Düz bir lento ile sonlanan 4 örnek bulunur. Veysel Efendi Cami Çeşmesi, Konursu Ulu Cami Çeşmesi, Kurbanpınar Köyü Çeşmesi bu şekilde ele alınmıştır. Asaf Umar Çeşmesine sonradan mermer malzemeden tepelik ilave edilmiştir. Cephe kemeri ile sonlanan 2 örnek bulunmaktadır. ÜveysHemdani Çeşmesi, Karşıgeçit Köyü Çeşmesi bu şekilde değerlendirilmiştir. Alınlık kısmı olmayan 2 örnek bulunur. Dağçatı Köyü Çeşmesi ve Akyaka Köyü Çeşmesi'nde alınlık kısmı yoktur.

Değerlendirme kapsamında olan 13 çeşmeden 9 örnek örme yarım ayaklar üzerine oturmaktadır. Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi (1810), ÜveysHemdani Çeşmesi (1800/1801), Asaf Umar Çeşmesi (1941), Veysel Efendi Cami Çeşmesi (XIX. yy başları), Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi (XIX. yy sonu veya XX. yy başları), Konursu Ulu Cami Çeşmesi (1890-1891), Taşçılar Köyü Çeşmesi (XX. yy), Maden Köyü Çeşmesi (XIX. yy sonları veya XX. yy başları), Yedigöze Köyü Çeşmesi (1878) örme yarım ayaklar üzerine oturmaktadır. Eserlerden sadece 1 örnek Akyaka Köyü Çeşmesi (XIX. yy) kesme taş malzemeli blok taş ayağa oturmaktadır. Dağçatı Köyü Çeşmesi (XIX.yy), Kurbanpınar Köyü Çeşmesi (XX.yy) ayak kullanılmamıştır (Foto 16). Karşıgeçit Köyü Çeşmesi'nde (1969) kemer doğrudan zemine kadar indiği için hiçbir taşıyıcı desteğe ihtiyaç duyulmamıştır.

İncelenen eserlerde sadece 3 örnekte ayna taşı görülür. Veysel Efendi Cami Çeşmesi (XIX. yy başları). Bu eserde görülen ayna taşı sade şekilde bırakılmış olup taş malzemedir. Karşıgeçit Köyü Çeşmesi (1969) ayna taşı üzerinde bitkisel süsleme ögesi görülmektedir (Foto 17).Yedigöze Köyü Çeşmesi'nde (1878) ayna taşı dikdörtgen formda olup sade bırakılmıştır.

Araştırmamız kapsamında değerlendirme kısmında yer alan eserlerden sadece 2 örnekte Konursu Ulu Cami Çeşmesi ve Akyaka Köyü Çeşmesi'nin tekne kısmı özgün halinden kalmadığı. Diğer örnekler arasından Karşıgeçit Köyü Çeşmesi, Kurbanpınar Köyü

Çeşmesi, Maden Köyü Çeşmesi'nin tekne kısımları sac malzemeden son dönemde yapılmıştır. Geriye kalan diğer örneklerin hepsinde tekne kısmı son zamanlarda kaldırım taşından genellikle dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır.

Bayburt merkez ve köylerinde bulunan çeşmelerden çalışmamız kapsamında bulunan 1 örnekte su deposu görülür. Veysel Efendi Cami Çeşmesi'nin arka cephesinde dikdörtgen bir hazne ve üzeri betonarme ile kapatılarak kullanılmaktadır. Oldukça küçük boyutlu olan bu hazne kısmı suyun depolanmasını ve dinlendirilmesini sağlamaktadır. Diğer örneklerin tamamında su borusu doğrudan kurnalara bağlıdır.

Değerlendirme kısmında ele aldığımız 13 örnekten 9 orijinal kitabe günümüze ulaşmıştır. Veysel Efendi Cami Çeşmesi ve Yedigöze Köyü Çeşmesi'nden ikişer kitabe bulunur (Foto 18). Veysel Efendi Cami Çeşmesi kitabeleri oldukça kötü durumda olup okunamamıştır. Karşıgeçit Köyü Çeşmesi'nde Türkçe kitabe olması bakımından önemlidir. Paşaoğlu Said Bey, Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi, Kurbanpınar Köyü Çeşmelerinde bulunan kitabeler oldukça kötü durumda olup kısmen okunabilmiştir. Konursu Ulu Cami Çeşmesi kitabesi en iyi durumda günümüze ulaşmış kitabenin bulunduğu eserdir. Asaf Umar Çeşmesi kitabesi günümüzde mermer malzeme kaplanan alanın yüzeyine bir temizleme çalışması sonrasında tekrar yerleştirilmiştir. Maden Köyü Çeşmesi cephe yüzeyi tamamen badanalandığı için kitabenin okunma durumu kalmamıştır. ÜveysHemdani Çeşmesi'nin özgün kitabesi günümüzde mevcut değildir. Taşçılar Köyü ve Akyaka Köyü'nde bulunan çeşme yapılarında kitabe yoktur. İncelenen 13 örnekten 7 tanesinde toplam 10 bardaklık kısmı bulunmaktadır. Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi'nde kaş kemerli iki bardaklık, Veysel Efendi Cami Çeşmesi'nde dikdörtgen iki bardaklık, Konursu Ulu Cami Çeşmesi'nde üç dilimli kemer formunda iki bardaklık yer almaktadır. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi'nde dikdörtgen formda bir bardaklık, Maden Köyü Çeşmesi'nde dikdörtgen bir bardaklık, Yedigöze Köyü Çeşmesi ve Kurbanpınar Köyü Çeşmesi'nde dikdörtgen formlu birer bardaklık yer almaktadır (Foto 19). Asaf Umar Çeşmesi, ÜveysHemdani Çeşmesi, Taşçılar Köyü Çeşmesi, Karşıgeçit Köyü Çeşmesi, Akyaka Köyü Çeşmesi ve Dağçatı Köyü Çeşmesi'nde bardaklık kullanılmamıştır.

Bayburt merkezde ve köylerinde inşa edilmiş 13 örnekte toplam 20 lüle bulunur. Veysel Efendi Cami Çeşmesi, Maden Köyü Çeşmesi, Yedigöze Köyü Çeşmesi, Taşçılar Köyü Çeşmesi ve Dağçatı Köyü Çeşmesi ve Kurbanpınar Köyü Çeşmesi'nde çift lüle bulunur. Geriye kalan eserler tek lüleli olarak inşa edilmiştir. Lülelerin 19 tanesi demir malzemeli olup sadece Akyaka Köyü Çeşmesi'nde lüle de taş malzeme kullanılmıştır (Foto 20).

3.4. Süsleme

Bayburt'ta bulunan çeşmelerin hepsinde taş malzemenin yaygın olarak kullanılmasının bir sonucu olarak süsleme özellikleri gösteren eserlerde taş süsleme görülmektedir. Konumuz dâhilinde olan çeşmeler arasında süsleme programı bitkisel, geometrik, nesnel ve silmeler olmak üzere dört başlıkta incelenecektir. Bayburt çeşmeleri arasında 5 örnekte bitkisel süsleme unsurları bulunmaktadır. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi, Yedigöze Köyü Çeşmesi, Konursu Ulu Cami Çeşmesi, Karşıgeçit Köyü Çeşmesi ve Asaf Umar Çeşmesi'nde bitkisel süsleme görülür. Yedigöze Köyü Çeşmesi'nde üçgen alınlık kısmının merkezinde bulunan onarım kitabesinin çevresi kıvrım dal ve yaprak motifleriyle oluşturulan madalyonun tepe noktasında yedi bölümlü bir akant yaprağı yerleştirilmiştir. Yedigöze Köyü Çeşmesi "C" ve "S" kıvrımları ile döneminin süsleme programını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi'nde üçgen alınlığın ortasında bulunan madalyon üstte kıvrım dallar stilize yapraklar, altta altı yapraklı çiçek motifleri uygulanmıştır (Foto 21). Madalyonun iki yanında yine stilize yapraklar görülür. Sivri kemerli nişin dışında vazodan çıkan çiçek motifleri görülürken, sivri kemerin içinde bulunan kitabenin iki yanında yine altı yapraklı rozet çiçeği görülmektedir. Hafız Süleyman Ağa

Çeşmesi'nde görülen süsleme kompozisyonları XVIII. ve XIX. yüzyılda pek çok mimari yapıda görülür. Konursu Ulu Cami Çeşmesi'nde iki sıra yedi satırdan oluşan kitabenin her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş hayat ağacı motifi görülmektedir. Hayat ağacı motifi Türkler tarafından Orta Asya'dan bu tarafa bilinen ve çeşitli mimari yapılarda, vazolarda halılarda görülen bir uygulamanın devamı niteliğindedir. Karşıgeçit Köyü Çeşmesi'nde ayna taşı üzerinde kıvrım dal motifine benzeyen bitkisel süsleme yer alır. Asaf Umar Çeşmesi'nin kitabesinin üst bölümünde simetrik olarak yerleştirilmiş kıvrım dal motifleri görülür.

Geometrik süsleme unsurları ile 3 örnekte karşılaşılmaktadır. Yedigöze Köyü Çeşmesi'nde üçgen alınlık kısmı ile gövde kısmını ayıran silmelerde, bardaklık kısmı ile tekne kısmını ayıran silme kuşaklarında ve eserin sivri kemer yüzeyinde testere biçimli geometrik süsleme görülmektedir. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi üçgen alınlık kısmının kenarlarında alınlık ve gövdeyi birbirinden ayıran silme kuşağının altında, sivri kemer yüzeyinde ve kitabenin dört bir yanında geometrik unsurlar görülür. Kitabenin çevresinde bozulmuş üçgen kuşakları, çeşme kemer alnında dış sıraları görülür (Foto 22).

Konursu Ulu Cami Çeşmesi'nde kitabenin alt bölümünde ve kitabe yazı sıraları arasında Mührü Süleyman diye tanımlanan iç içe geçmiş üçgenlerden oluşturulan geometrik süsleme unsurları görülür. Nesneli süsleme sadece iki örnekte karşımıza çıkmaktadır. Karşıgeçit Köyü Çeşmesi üzerinde ay ve yıldız motif alçak kabartma tekniğinde uygulanmıştır. Ay ve yıldız motifi çeşme yapılarında XVIII. ve XIX. yy' da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Silmeler genellikle yapı içersinde süsleme unsurundan ziyade alınlık kısmı ile gövdeyi veya bardaklık kısmı ile tekne kısmını ayırma işlevi için kullanılmıştır. Paşaoğlu Said Bey, Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi, Konursu Cami Çeşmesi, Yedigöze Köyü Çeşmesi, Taşçılar Köyü Çeşmesi, Maden Köyü Çeşmesi, Akyaka Köyü Çeşmesi ve Asaf Umar Çeşmesi'nde bu şekilde değerlendirilmiştir. Silmeler içbükey dışbükey ve düz olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.Sonuç

Bayburt bölgesi küçük bir yüz ölçümüne sahip olmasına rağmen çeşitli medeniyetleri topraklarında barındırmış önemli bir kültür şehridir. Şehirde ilk yerleşimin ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı hala araştırılmaya muhtaç bir konudur. İnsanlığın varoluşundan bu zamana kadar farklı toplumlar tarafından yurt edilmek istenen bölge çeşitli uygarlıklar arasında zaman zaman el değiştirmiştir. Bu durumun şehirde çeşitli mimari yapıların inşa edilmesine zemin hazırladığı şüphesiz doğrudur.

Bayburt yöresinde "Türk Devri" diye adlandırdığımız dönemden de cami, han, medrese, hamam, çeşme ve köprü gibi mimari yapılardan bazıları günümüze ulaşabilmiş bazıları ise bölgenin Rus'lar tarafından üç kez istila edilmesi ile yakılmış veya yıkılmıştır. Buna ek olarak zorlu iklim koşulları ile mimari yapılar zamanla tahrip olmuştur.

Kitabesi bulunan ve kitabesi olmayıp tarihlendirmesi yapılan eserlerden, XIV.' yy dan 1 örnek, XIX. yy' dan 9 örnek, XX. yy' dan 5 örnek olup Bayburt Kalesi Çeşmesi'nin tarihi belirlenememiştir. Çeşme yapılarından en erken tarihlisi günümüze ulaşamamış olan Anonim Çeşme'dir (1377). Günümüze ulaşmış olan çeşmelerden en erken tarihli örnek Üveys Hemdani Çeşmesi(1800-1801) ise yapısal özelliklerini tamamen kaybetmiştir. En geç tarihli örnek ise Karşıgeçit Köyü Çeşmesi'dir (1969). Bugün ayakta olan yapılar Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde yaptırılmış olup yaklaşık 150 yıllık bir dönem içerisinde birbirleriyle yakın tarihte inşa edilmişlerdir. Üveys Hemdani ve Asaf Umar Çeşmesi yapısal özelliklerini tamamen yitirmiştir. Taşçılar Köyü Çeşmesi ise yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Eserlerin tamamı sokak çeşmesi niteliği taşımaktadır. Çeşmelerin plan özellikleri itibarıyla birbirleriyle benzer özellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Yatay veya dikey dikdörtgen planlı çeşmeler çoğunlukta olup iki örnekte ise U plan görülmektedir. Kırk Çeşmeler diye

adlandırdığımız yapı özellikle İstanbul ve Manisa'da bulunan çeşmelerde de karşımıza çıkan çukur çeşme özelliği göstermektedir.

Eserlerin tamamı tek cepheli olarak inşa edilmiştir. İki veya daha çok cepheli çeşme görülmezken bunun çeşmelerin konumlandırıldığı yerler ve şehrin nüfus açısından kalabalık bir eğilim göstermemesi ile açıklanması mantıklıdır. Çeşmeler genellikle sivri ve yuvarlak kemerli, tek cepheli olarak bir yapıya bağımlı veya bağımsız olarak inşa edilmiştir. XVIII- XIX- XX. yy çeşmeleri genellikle bu şekilde inşa edilmiştir.

Çeşmelerde su deposuna rastlanan tek örnek olan Veysel Efendi Cami Çeşmesi'nde hazne oldukça küçük ölçekli olup çoğu eserde görüldüğü gibi abidevi değildir. Bölgede çeşme yapılarında haznenin tercih edilmeme sebebi iklimin elverişsiz olmasıdır. Yapıların inşasında malzeme genellikle düzgün kesme taş iki yapıda moloz taş tercih edilmiştir. Mermer malzeme kitabelerde karşımıza çıkarken tuğla malzeme hiçbir eserde görülmez.

Çeşmelerden 5 örnekte süsleme öğeleri görülür. Süsleme kompozisyonları bitkisel süsleme, geometrik süsleme ve nesneli süsleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı örneklerde ise cepheyi sadece silmeler hareketlendirmektedir. Özellikle Yedigöze Köyü Çeşmesi ve Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi'nde Akant yaprakları, vazodan çıkan çiçek, stilize yapraklar ve altı yapraklı çiçekler "C" ve "S" kıvrımları XVIII - XIX. yy' da Anadolu coğrafyasında sıklıkla karşımıza çıkan uygulamaların örnekleri arasındadır.

Kökene Orta Asya'ya kadar dayanan hayat ağacı motifi de bitkisel süsleme programında karşımıza çıkan uygulamalardandır. Geometrik süsleme de genellikle testere biçimi, eş kenar dörtgen, üçgen kuşaklar, dış sıraları ve Mührü Süleyman diye adlandırdığımız iç içe geçmiş üçgenler görülür. Nesneli süsleme öğeleri arasında ay ve yıldız motifi bulunur.

Çeşmelerde karşımıza çıkan süsleme öğelerinin bölgede bulunan mezar taşlarında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eserlerin çoğunda cepheler sade bırakılmıştır. Bayburt çeşmelerinde eserlerin cephelerinin sade bırakılması işlevselliği ön planda tutulması ve sınırlı bütçeden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Çeşmelerden bazı örneklerde inşa edilmesini sağlayan banilerin varlığını bildiğimiz eserler mevcuttur. Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi Said Bey tarafından, Asaf Umar Çeşmesi, Asaf Bey tarafından, Üvey Hemdani Çeşmesi Veysel Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi, şehit belediye başkanı anısına yaptırılmıştır. Eserlere ait kitabelerde mimar ismine rastlamamamıza rağmen, günümüze ulaşmamış olan Anonim Çeşme'de mimar olarak Hacı-el- Saki isminin geçtiği kaynaklarda belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Konursu Ulu Cami inşasının yapımında bulunan ilk usta ismi 1811-1812 yılında Ali Bin Zade Ömer Ağa ismi camiiyle birlikte çeşme yapısını da inşa etmiş olabilir. Yine Konursu Ulu Camisi'ne bir onarım yapan Yedigözeler Köyü'nden Arif ustanın bu yapıyı yeni yerine taşıyan usta olması muhtemeldir. Yedigözeler Köyü'nde bulunan çeşme yapısında da yine Arif ustanın çalışmış olması muhtemeldir.

Yapıların kitabeleri zamanla ya tahrip olmuş okunamayacak duruma gelmiş ya da kaybolmuştur. Çeşmelerin bakım ve onarımı için çeşitli vakıflar kurulmuştur. Çarşı Çeşmeleri Vakfı, adını bilmediğimiz bir çeşmeye ait vakıf ve ÜveysHemdani Çeşmesinin bakım ve onarımı için vakıflar kurulmuştur.

Bayburt bölgesinde çeşmelerin bakım ve onarım ile ilgilenen XIX. yy' da yaşamış Molla Hasan adında bir kişinin geçimini sağladığı bir meslek olarak çeşmecilik yaptığını anlıyoruz. Bölgeye gelen seyyahlardan VitalCuinet'in çeşme yapıları ile ilgili vermiş olduğu XIX. yy'da 15 çeşmenin varlığından yola çıkarak çeşmelerden 6 örneğin günümüze ulaşmadığını söyleyebiliriz.

Asaf Umar Çeşmesi, Veysel Efendi Cami Çeşmesi ve Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi'nin tarihlendirmesiyle ilgili önceki çalışmalara yeni belgeler eklenerek bu yapıların tarihlendirmesi ile ilgili yeni bir bakış açısı getirilmiştir.

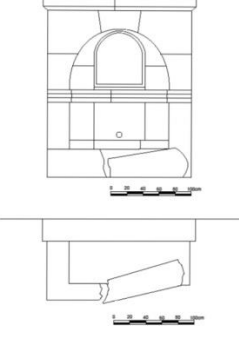
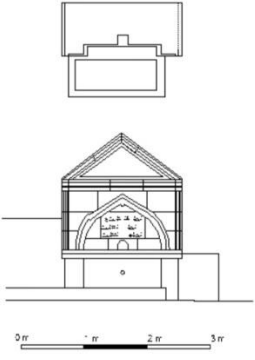
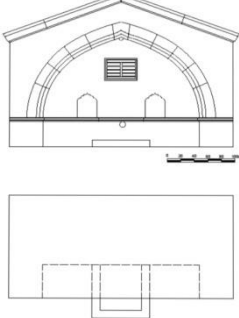
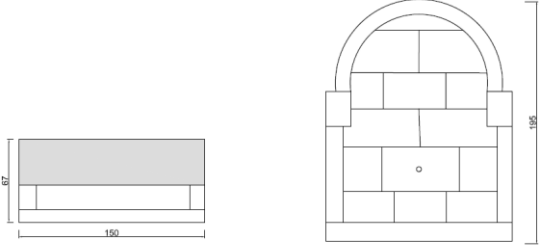
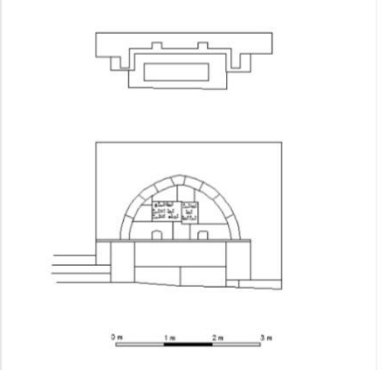
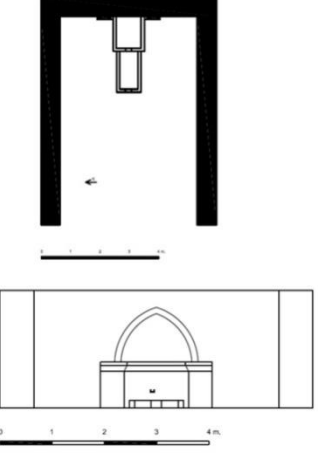
Yapılan bu çalışma sonucunda, bölgede inşa edilmiş olan 5 çeşme örneğinin plan ve görünüşleri çizilmiş, fotoğraflanmış daha önce bir kaynakta adı geçmeyen bu eserler ilk kez bu çalışma ile ortaya konulmuştur. Bayburt bölgesi üzerine yapılan bu çalışma ile Türk sanatı kapsamında oldukça önemli olan çeşmelerin titizlikle korunması, bilinçli yenileme çalışmaları ile işlevselliğinin devamı sağlanarak sonraki kuşaklara kültürel miras olarak bırakılmasına katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

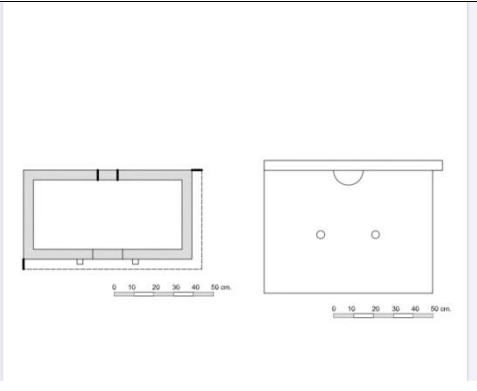
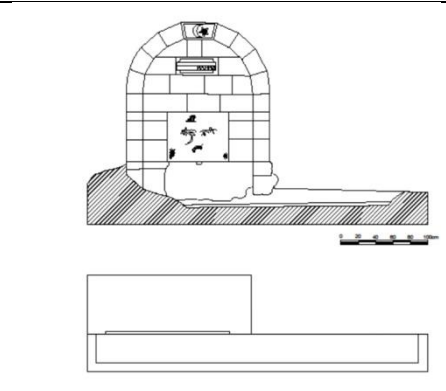
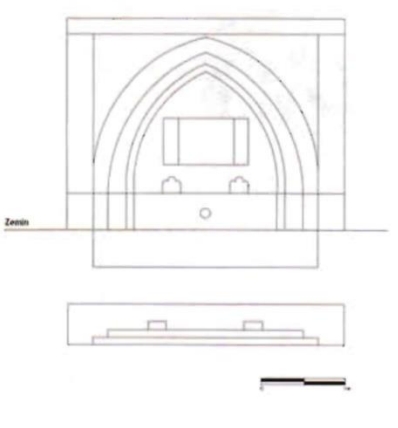
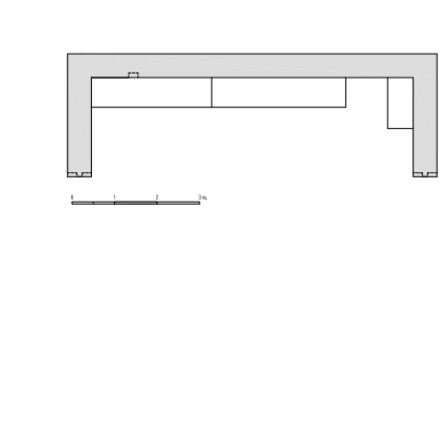
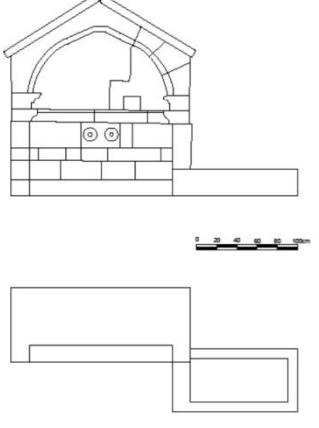
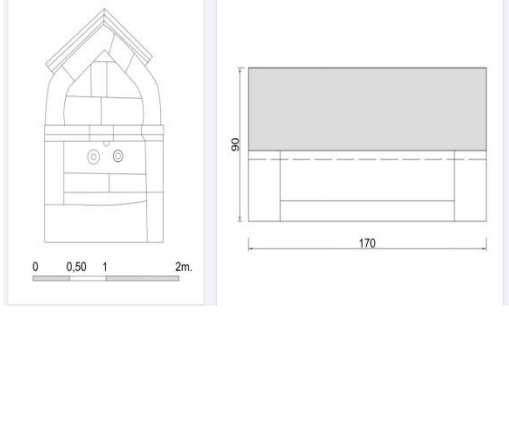
Kaynakça

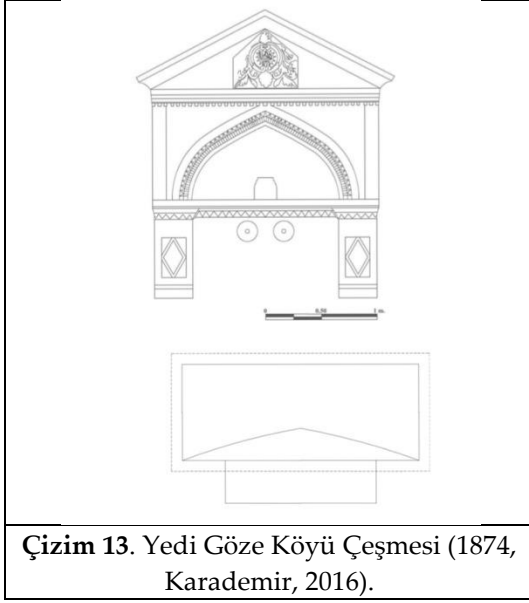
- Acun, H. (1999). Manisa'da Türk Devri yapıları. Ankara: Yayınevi.
- Aktaş, F. (2009). Elazığlı çeşmeleri.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arslan, C.&Çöteli, G. (2015). Anadolu - Türk şehri tarihinde Bayburt kenti ve anıtsal (kamusal) yapı mimarisi. Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi, (6), 185-219.
- Beygu, A. (1936). Erzurum tarihi, anıtları, kitabeleri. İstanbul: Yayınevi.
- Bozer, R. (1988). Kula'da Türk devri mimari araştırmaları I: Sivil mimari. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 32(1), 3-21.
- Bulut, Ö. (2019). Kırıkkaleli ve ilçelerindeki tarihi su yapıları.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Canyurt, F. (2019). Kahramankazan çeşmeleri. Turkish Studies Social Sciens, 14(1), 55-92.
- Cuinat, V. (1892). La Turquie D'Asie C. 1. Paris:
- Çerkez. M. (2005). İnebolu çeşmeleri. Erdem, 15, 145-183.
- Çerkez, M. (2004). Beypazarı çeşmeleri. Cumhuriyetin 80. Yılında Her Yönüyle Ankara Sempozyumu 18-19 Aralık 2003.241-370. Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Çetin, N. (2014). Torbalı bölgesinde bulunan Osmanlıca çeşme kitabeleri ilgili bir alan araştırması. Belgi Dergisi, (7), 907-921.
- Çetintaş, S. (1944). Türklere su-çeşme, sebil. Güzel Sanatlar Dergisi, 5, 125-147.
- Çöteli, M. G. (2005). Bayburt kent dokusunun gelişimi.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri.
- Demirel, Ö. (1995). Sivas çeşmeleri. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 169-178.
- Denktaş. M.(2000a). Kayseri'deki su yapıları(Çeşmeler hamamlar). Kayseri.
- Denktaş, M. (2000b). Karaman çeşmeleri. Kayseri
- Derici, D. (2017). Malatya çeşmeleri.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.
- Dündar, A. (1999). Kilis'teki Osmanlı devri mimari eserleri. Ankara.
- Hacıahmetoğlu, İ. (2007). Gümüşhane il merkezindeki Türk-İslam devri mimari eserleri.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Karademir, M. (2016). Tarihi Bayburt çeşmelerinden örnekler. Sosyal Bilimler MeslekYüksekokulu Dergisi, 19(1), 327-347.
- Karpuz, H.& Dülgerler, O. (2006). Konya çeşmeleri üzerine bir tipoloji denemesi. Sanatta Anadolu Asya İlişkileri Prof.Dr.Beyhan Karamağralı'ya Armağan.Ankara 317-331.
- Yılmaz, M. (2010). Aydın ili merkezi'ndeki su yapıları.Yayınlanmamış Yüksek LisansTezi,Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Mutlu, M. (2014). Konya'da su mimarisi.Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yüzüncü YılÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Ödekan, A. (1992).Kent içi çeşme tasarımında tipolojik çözümlene. Semavi EyiceArmağanı İstanbul Yazıları. İstanbul 281-306.
- Özkan, H. (2005). Torul-Güzelolukköyü'nde Osmanlı dönemi yapıları. AtatürkÜniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 124-157.
- Özkan, H. (2008). Bayburt Konursu Ulu cami çeşmesi. Sanat Dergisi, 13, 57-66.
- Özkan, H. (2013). Bayburt Dağçatıköyü cami ve çeşmesi. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,19, 119-135.
- Taşçı, A. (1997). Bayburt'ta Türk-islam devri dini mimari.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tay, L. (2011). Kırşehir çeşmeleri. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler EnstitüsüDergisi, 6,204-221.
- Tay, L. (2018). Mersin Erdemli çeşmeleri. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2(7), 675-701.
- Ustabulut, U. B. (2020). Bayburt'ta Türk dönemi su mimarisi. Yüksek Lisans Tezi.Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çizimler

	
<p>Çizim 1.Asaf Umar Çeşmesi (1941, Karademir, 2016).</p>	<p>Çizim 2. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi (XIX.yy sonu veya XX.yy ilk çeyreği Çöteli, 2005)</p>
	
<p>Çizim 3. Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi (1810-1811, Karademir, 2016).</p>	<p>Çizim 4.ÜveysHemdani Çeşmesi (1800-1801, Ustabulut, 2020).</p>
	
<p>Çizim 5.Veysel Hemdani Çeşmesi (XIX.yy başları, Çöteli, 2005)</p>	<p>Çizim 6. Akyaka Köyü Çeşmesi (XIX.yy, Ustabulut, 2020).</p>

	
<p>Çizim 7.Dağçatı Köyü Cami Çeşmesi (XIX.yy ilk çeyreği, Ustabulut, 2020).</p>	<p>Çizim 8.Karşıgeçit Köyü Çeşmesi (1969, Karademir, 2016).</p>
	
<p>Çizim 9. Konursu Ulu Cami Çeşmesi (1890-1891, Özkan, 2008).</p>	<p>Çizim 10. Kurbanpınar Köyü Çeşmesi (XX.yy, Ustabulut, 2020).</p>
	
<p>Çizim 11. Maden Köyü Çeşmesi (XIX.yy sonu veya XX.yy başı, Karademir, 2016).</p>	<p>Çizim 12. Taşçılar Köyü Çeşmesi (XX.yy, Ustabulut, 2020).</p>

Fotoğraflar

Foto 1.Asaf Umar Çeşmesi

Foto 2. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi

Foto 3. Kırk Çeşme (Kırk Pınarlar)

Foto 4. Paşaoğlu Said Bey Çeşmesi

Foto 5. ÜveysHemdani Çeşmesi

Foto 6. Veysel Efendi Cami Çeşmesi

Foto 7. Akyaka Köyü Çeşmesi

Foto 8. Dağçatı Köyü Çeşmesi

Foto 9. Karşıgeçit Köyü Çeşmesi

Foto 10. Konursu Ulu Cami Çeşmesi

Foto 11. Kurbanpınar Köyü Çeşmesi

Foto 12. Maden Köyü Çeşmesi

Foto 13. Taşçılar Köyü Çeşmesi

Foto 14. Yedi Göze Köyü Çeşmesi

Foto 15. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi Alınlık

Foto 16. Veysel Eendi Cami Çeşmesi örne ayaklar

Foto 17. Karşıgeçit Köyü Çeşmesi Ayna taşı

Foto 18. Yedi Göze Köyü İnşa Kitabesi

Foto 19. Veysel Efendi Cami Çeşmesi,
bardaklık ve kitabeler

Foto 20. Akyaka Köyü Çeşmesi taş malzemeli lüle

Foto 21. Yedi Göze Köyü Çeşmesi Akant
yapraklı bitkisel süslemeFoto 22. Hafız Süleyman Ağa Çeşmesi Geometrik
süsleme